

300229

AAD

259

HANDLEIDING

voor de Assistenten in de Cultures
betreffende den omgang met
het Inlandsche, speciaal met
het Javaansche werkvolk

ONDERNEMING
BAYDAN BETSY
POSTK. D. MERANGIR
SPOR T. KASSAU

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0666 2545

Samengesteld ingevolge opdracht
van de

Deli Planters Vereeniging
en de

Algemeene Vereeniging van Rubber-
planters ter Oostkust van Sumatra
door

J. J. B. O S T M E I E R

Adviseur-Inspecteur van het Algemeen
Delisch Emigratie Kantoor.

ONDERNEMING
BANDAR BETSY
POSTK. D. MERANGIR
SPOOR T. KASSAU

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

5-11-1964

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

INHOUDSOPGAVE.

VOORWOORD.

Bladz.

Voorwoord.	3.
Inleiding	5.
Karaktereigenschappen	9.
De Mohammedaansche Godsdienst	27.
Animisme, Hindoeïsme, Bijgeloof	38.
Tijdrekeningen	48.
Zeden en Gebruiken	55.
Wenken en Raadgevingen.	65.

De Schrijver.

INDEX

Index

1	General
2	Introduction
3	Methodology
4	The Statistical Analysis
5	Results and Discussion
6	Conclusion
7	References
8	Appendix
9	Notes
10	Index

VOORWOORD.

Dit werkje is een poging om den assistent nader tot het werkvolk te brengen, door hem de goede en slechte eigenschappen daarvan te doen kennen, door hem op de hoogte te brengen van de religieuze voorschriften en bijgeloovige gebruiken, door hem te doen weten: welke zeden en gewoonten het volgt, hoe het reageert en welke mentaliteit het vertoont. *Kennen* brengt *waardeeren* mede, *weten* doet heel veel *begrijpen*, *waardeeren* en *begrijpen* hebben te samen een rechtvaardig oordeel tengevolge.

En dit rechtvaardig oordeel weer, is onmisbaar om te kunnen komen tot dat wederzijdsche vertrouwen in elkanders goede bedoeling, tot dat onderlinge verstaan van elkanders aard en karakter hetwelk den eenigen grondslag vormt waarop eene passende verstandhouding tusschen den assistent en zijn werkvolk kan worden opgebouwd.

Moge dit boekske aan het gestelde doel bereiken en het daarvan verwachte nut ook inderdaad afwerpen.

De Schrijver.

APPENDIX

The purpose of this appendix is to provide a summary of the results of the experiments conducted in the laboratory. The results are presented in the form of a table, which is divided into two main sections. The first section contains the results of the experiments conducted in the laboratory, and the second section contains the results of the experiments conducted in the field. The results of the experiments conducted in the laboratory are presented in the following table:

The results of the experiments conducted in the field are presented in the following table:

The results of the experiments conducted in the field are presented in the following table:

Dr. J. H. H. H.

INLEIDING.

Ontleding — en beoordeeling tevens — der goede en slechte hoedanigheden van een geheel volk, vormt, voor dengene die deze taak conscientieus wenschte te verrichten, ongetwijfeld een gewichtig en moeilijk oplosbaar psychologisch vraagstuk. Geldt dit reeds voor een oordeel over het eigen ras, hoeveel lastiger moet de oplossing van dit probleem dan wel niet wezen, indien het betreft een geheel ander ras, levende onder sterk afwijkende economische en klimatologische omstandigheden en met zeden en gewoonten, begrippen en gebruiken, welke in zoo menig opzicht verschillen van die van het eigen volk.

Is de mogelijkheid reeds groot, dat men bij het ontleden en beoordeelen der hoedanigheden van het eigen ras ernstige vergissingen begaat, hoeveel grooter wordt de kans daarop dan niet, indien de Westerling deze analyse gaat toepassen op het karakter van den Oosterling?

Waar dan nog bijkomt: de algemeen menschelijke fout om bij de beoordeeling van anderen, het vlugst en het scherpst de minder goede kanten van hun karakter te zien, kanten, welke onzen op dit gebied bijzonder critischen aanleg dan al spoedig zóó slecht doet schijnen, dat alle goede hoedanigheden, welke er toch ongetwijfeld óók moeten zijn, daartegenover of geheel wegvallen, of niet meer voldoende worden onderscheiden.

Pas dit alles toe op den Europeeschen assistent en den Javaanschen arbeider, beiden komende in een voor hen vreemd land, met vreemde taal, vreemde zeden en gewoonten, en ieder voor zich ook weer geheel vreemd staande tegenover den ander ¹⁾ en het wordt onmiddellijk begrijpelijk hoe gemakkelijk vele en velerlei misverstanden de goede verhouding tusschen beiden kunnen verstoren. Welke misverstanden dan weer ten gevolge hebben dat niet alleen beider bestbedoelde handelingen wederzijds verkeerd worden begrepen, maar óók:

---

¹⁾ Men vergeete toch vooral niet dat de dessa-Javaan, de man die niets anders kent dan zijne onmiddellijke omgeving, minstens even vreemd staat op Sumatra's Oostkust, als de assistent die daar pas van Europa aankomt.

dat elke poging om nader tot elkaar te komen, reeds van te voren tot onvruchtbaarheid wordt gedoemd.

Het moet vooral in dit verband ten zeerste worden betreurd, dat bij ons nog vrij algemeen de meening heerscht, dat het karakter van den Inlander zóó ondoorgrondelijk is, en diens mentaliteit zóó onbegrijpbaar blijft, dat het verloren tijd en vergeefsche moeite kan worden genoemd, indien men er eene studie van zou willen maken. Er is reeds zoo dikwijls op waarschuwenden toon gesproken en geschreven tegen dit wanbegrip, maar tóch blijft het leven, tóch wordt nog door zeer velen het standpunt ingenomen dat de Inlander in al zijn denken en doen *fundamenteel* afwijkt van ons. En overal waar deze onjuiste meening heerscht, daar brengt zij het in den omgang met Javaansch werkvolk zoo onmisbare wederzijdsch begrijpen en onderling waardeeren, hoe langer hoe verder buiten ons bereik.

De bij zoovelen van ons als het ware vastgeroeste gedachte, dat de Inlander in wezen *geheel anders* is dan wij, leidt bovendien maar al te dikwijls tot de veronderstelling dat hij ook *veel minder* is. Een vermoeden hetwelk ons dan al van te voren den moed ontnemt om te trachten langs den weg van waarneming en studie te komen tot een andere en betere meening, en daardoor weer tot een juister en onpartijdiger oordeel over het volk in zijn geheel.

Hoewel de ervaring aan tal van onderwijzers en leeraren heeft aangetoond dat het inheemsche kind op bepaalde prikkels reageert op geheel dezelfde wijze als het uitheemsche, dat het geheel dezelfde opvolging vertoont van indruk en voorstelling, dat het zijn leven langs dezelfde banen van kennen, gevoelen en begeeren ontwikkelt, dat het Oostersche kind in feite slechts door verschil van ras en milieu afwijkt van zijn Westerschen makker, toch blijven zoovelen nog altijd denken, dat men maar nooit moet beproeven om den Inlander eenigszins te leeren kennen, aangezien hij zóó *heelemaal anders* is, dat men daarin toch nimmer kan slagen.

Indien men echter slechts even om zich heen ziet, of niet meer dan oppervlakkige gesprekken voert over deze kwestie, dan bemerkt men onmiddellijk hoe deze krasse

uitspraak veelal niets anders blijkt te zijn dan eene gemakshalve, en gedachteloos, van anderen overgenomen phrase. Maar helaas ook eene phrase welke eene funeste uitwerking heeft, funest, omdat juist dáárin de hoofdoorzaak moet worden gezocht van het niet te ontkennen feit, dat zooveelen van degenen die jaren lang te midden van het Javaansche volk moeten wonen, dagelijks daarmede in nauw contact moeten komen, alle dagen vele uren daarmede moeten werken, dat zooveelen daarvan ook maar niet de minste moeite doen om den aard en het karakter van dat volk te bestudeeren, om zijn taal te leeren begrijpen en spreken, om op de hoogte te komen van zijne zeden en gebruiken.

Veroorzaakt deze nalatigheid reeds op Java zèlf heel dikwijls moeilijkheden, nog te meer zal dit het geval zijn voor Sumatra's Oostkust en in algemeenen zin voor alle streken waar men niet van uit Java geïmporteerd werkvolk moet arbeiden, omdat men daar niet van nabij de evolutie heeft kunnen volgen welke zich in het laatste decennium onder het Javaansche volk in zoo menigerlei opzicht heeft voltrokken. Eene evolutie, welke oorzaak is dat de Javaan zich lang niet meer zoo onderdanig toont en gedraagt als vroeger, dat hij niet meer als voorheen de rassuperioriteit van den Westerling erkent, noch zichzelf meer zoo inferieur aan dezen gevoelt dat hij geleidelijk, maar daarom niet minder goed op de hoogte is gekomen van de rechten welke hem als mensch en als arbeider toekomen.

Er zal zeker nog gelegenheid zijn om op een en ander nader terug te komen, doch het leek mij goed het bovenstaande eerst vast te leggen, alvorens over te gaan tot eene bespreking van de meest op den voorgrond tredende eigenschappen van het Javaansche volk. In de eerste en voornaamste plaats toch wensch ik er op te wijzen dat zoowel het optreden van den assistent tegenover het onder zijne bevelen gestelde werkvolk, als zijn omgang daarmede in en buiten dienst niet meer kunnen zijn zooals deze tien en meer jaren geleden als de eenig juiste werden gequalificeerd, doch dat beiden zich hebben te richten naar de sindsdien zoo sterk veranderde omstandigheden.

Uiteraard is dit werkje geen studieboek; de ons het meest opvallende karaktereigenschappen van het Javaansche volk kunnen daarin dan ook slechts oppervlakkig worden aangeduid en in vage trekken worden beoordeeld, maar voor den assistent, die er werkelijk iets méér van wil weten, is dit toch wel voldoende grondslag voor een diepergaand onderzoek aan de hand van de daarover bestaande literatuur.

Het is en blijft echter een feit, dat vele dier studies elkan- der in menig opzicht tegenspreken, terwijl bovendien de onder- vinding heeft aangetoond, dat er zich dagelijks weer gevallen kunnen voordoen, welke als het ware schijnen te spotten met elke, te voren als vaststaand juist aangenomen karakterbeoor- deeling. Hierin ligt dus opgesloten — en dáárvoor wilde ik vooral waarschuwen — dat men den aard en de mentaliteit van een volk niet alleen kan doorgronden met behulp van wat daarover geschreven of gezegd is, doch dat men daartoe ook zooveel mogelijk de levende wezens om zich heen met toewijding en geduld, met liefde en aandacht heeft te obser- veeren.

Er hangt, voor de veiligheid van zijn leven en voor de goede resultaten van zijn arbeid, in de cultures zóó ontzaglijk veel af van een behoorlijke omgang met het werkvolk, dat het toch eigenlijk als iets vanzelfsprekends moet worden beschouwd indien de assistent zijn uiterste best doet om de taal en de geaardheid, de zeden en de gebruiken, te leeren kennen van de menschen met wie hij moet werken.

Het is natuurlijk niet bemoedigend, maar het dient niet- temin toch te worden erkend, dat men ook na jaren van toe- gewijde studie zich heeft voor te bereiden op ernstige teleur- stelling, dat men ook na jaren van aandachtig waarnemen voorzichtig moet blijven in het vellen van een oordeel over de karaktereigenschappen van Oostersche rassen.

Toch mag dit den assistent niet weerhouden van het ma- ken dezer studie, zij is voor hem bij de goed doordachte uitoefening van zijn taak eenvoudig onmisbaar. En zij is ook niet zoo heel moeilijk, indien men het doen en laten der men- schen om zich heen maar aandachtig gadeslaat en door navraag daarin belangstelling toont.

Ook hierbij past echter een woord van waarschuwing.

Neem toch vooral het Javaansche volk zóó als het is, en niet zóó als gij het van Westersch standpunt graag zoudt willen hebben. Een koel hoofd, een warm hart, een eerlijk oordeel, ziedaar wat in de allervoornaamste plaats noodig is bij eene goede karakterstudie.

Critiseer niet ondoordacht, idealiseer heelemaal niet!

Ondoordachte critiek wekt enerzijds tegenzin in de studie en anderzijds verbittering bij het object, idealiseeren is misschien nóg verkeerder, omdat dit immers gelijk staat met het willen grijpen van de grillige en wisselende schaduwen op een muur.

Beide zijn niet alleen nutteloos en noodeloos, maar ook schadelijk!

KARAKTEREIGENSCHAPPEN.

In elk land en onder alle rassen en volkeren zijn menschen — en ook wel groepen van menschen — die qua geaardheid en karakteruiting naar boven of naar beneden afwijken van de lijn welke door de geldende sociale moraal wordt aangegeven.

Ware het anders, wij kenden géén genieën, maar ook géén gevangenen.

Het behoeft dus wel geen betoog, dat hetgeen nu volgt, uitsluitend van toepassing is op de groote middenmoot van het Javaansche volk en dan nog voornamelijk op dat deel waaruit wij onze arbeiders recruteeren.

De Inlander, mits beschouwd in zijn eigen omgeving en beoordeeld naar het cultureel standpunt dat hij geleidelijk meer inneemt, is een mensch, wien evenmin als ons iets mensche lijks vreemd is.

Gelijk wij — maar alleen in anderen vorm en op andere wijze — waardeert de Javaan wat goed en wat waar is, eerbiedigt hij wat schoon en wat edel is. Vreugde en smart, geluk en leed, treffen hem even ernstig als ons en laten in zijn gemoed even diepe sporen na. De Inlander kent als wij: geloof en hoop, liefde en lijden, oprechtheid en eerlijkheid, dankbaarheid en eergevoel, maar daar bemerken wij slechts heel

weinig van — althans voorzoover wij den volksaard niet kennen — omdat hij bijna nimmer op spontane en zichtbare wijze aan zijne gevoelens uiting geeft. Meester als elke Oosterling nu eenmaal is — en ook wil blijven — op het voor ons zoo moeilijk te hanteeren wapen van gelaatsbedwang, mogen wij dus niet als „gevoelloosheid” beoordeelen, wat in wezen slechts „gevoelsbeheersching” is.

De Inlander is trouw aan dengene van wien hij houdt, hij vereert den mensch waarvoor hij respect heeft, hij is oprecht tegenover iemand dien hij volkomen kent, maar het winnen van zijn vereering, zijn achting en zijn vertrouwen is een kunst welke slechts heel weinigen van ons machtig zijn. Niet dat deze kunst zoo moeilijk is — volstrekt niet! — maar zij vereischt die kennis van taal en karakter, van zeden en gebruiken, zonder welke een *begrijpend* medeleven en een *begrijpend* medevoelen met het wel en wee des volks — ook al beschikken wij daarover in ons hart ten volle en al willen wij die nog zoo graag uiten — toch nimmer volkomen tot hun recht kunnen komen.

Dezelfde Javaan die ons schijnbaar zoo suf en sloom voorbijloopt, kan onder zijn kornuiten geestig en sarcastisch wezen, vooral wanneer hij een oordeel uitspreekt over degenen die boven hem gesteld zijn en om de een of andere reden zijn misnoegen of zijn spotlust hebben opgewekt. Maar óók kan hij, welbespraakt als bijna alle Oosterlingen, op sierlijke wijze zijne goede meening uitspreken over den meerdere die zijn achting en vertrouwen heeft weten te verkrijgen, en daarbij gebruikt hij dan eene zinswending en eene woordenkeus, welke veel dieper gaan en veel schooner zijn dan wij ooit zouden gedacht en verwacht hebben. Wij behoeven ons daar echter niet over te verwonderen, wanneer wij bedenken dat de Javaan reeds als klein kind heele avonden en nachten luisterde naar den dalang, vertellende van die leerzame en schoone episodes uit de Mahabharata en de Ramajana, waarin de goeden geprezen en de slechten veroordeeld worden.

Gastvrij, goedhartig en behulpzaam is de Javaan in hooge mate, ingetogen en bescheiden, gewillig en voorkomend, rustig en hoffelijk, zijn mede eigenschappen die vrij algemeen

voorkomen. Toegegeven moet echter worden dat hij bij verkeerde behandeling in zijn eigen land — en in algemeenen zin nà emigratie en aanraking met menschen die er anders over denken — vele van deze goede hoedanigheden al heel gauw verliest.

En ditzelfde geldt ook voor het over geheel Java verbreide systeem van „toeloeng tinoeloeng” of wederkeerig hulpbetoon bij huizenbouw en akkerbewerking, bij bevalling en begrafenis, bij huwelijk en besnijdenis. Hoewel niet te ontkennen valt dat de Javaan deze zede gewoonlijk verliest zoodra hij door emigratie uit het dessa-verband is getreden, zoo lijdt het toch geen twijfel of het toeloeng tinoeloeng zal onder die groepen van Javanen welke buiten hun land leven, maar reeds geruimen tijd te samen en op dezelfde onderneming werken, nog heel dikwijls worden aangetroffen.

Na al dit goede is er natuurlijk ook wel iets slechts te zeggen, maar vooraf wil ik daarbij eene opmerking maken. Er wordt wel eens beweerd dat — althans voor een zeer groot deel — slechts de heffe des volks naar de buitengewesten emigreert, zoodat mag worden aangenomen dat de slechte eigenschappen welke het Javaansche ras natuurlijk óók bezit, daarbij meer zullen voorkomen en sterker zullen spreken dan bij het betere deel dat in het eigen land blijft. Dat is natuurlijk volkomen juist en ik raad den assistent dan ook ernstig aan met dezen factor rekening te houden, maar ik moet er toch ook tevens op wijzen, dat ten deze geenszins mag worden gegeneraliseerd en dat juist dáárom te meer moet worden getracht om door eene behoorlijke behandeling van het werkvolk en een gepasten omgang daarmede, de vele goede eigenschappen er van zooveel mogelijk te doen domineeren over de misschien even vele slechte.

Bedriegelijk en lui, spilziek en onbetrouwbaar, kruiperig en slaafsch, emotioneel en impulsief, zorgeloos en berustend, nederig en meegaand, verlegen en gesloten, ziedaar wel de meest vernomen karakteristiek, wanneer men hoort spreken

over de verkeerde eigenschappen van den Javaan, beschouwen wij deze eigenschappen dus eens wat nader.

Velen der arbeiders zullen zeker niet nalaten den werkgever te bedriegen — hetzij in de uitvoering van het opgedragen werk, hetzij in de eischen van betaling, rustuur, verlof, ziekte, e.d. — zoodra zij daartoe maar even de kans krijgen. Deze eigenschap brengt mede, dat de assistent ten allen tijde op zijn hoede zal moeten zijn tegen bedrog bij de oplevering van een taak, tegen het simuleeren van ziekte, tegen het zonder reden vragen van verlof, kortom tegen plichtverzuim in algemeenen zin. Want hij kan er vast op rekenen dat de Javaansche koelie — eenmaal bemerkende dat hij onvoldoende gecontroleerd wordt — dat spelletje van bedrog met groote virtuositeit zal weten te spelen, omdat het plichtsbesef bij de meesten nu eenmaal niet al te sterk ontwikkeld is en gevoel van verantwoordelijkheid heel dikwijls geheel ontbreekt.

Luiheid is zeker wel de eigenschap waarover niet alleen het meest, doch ook het meest algemeen wordt geklaagd, maar toch acht ik deze klacht overdreven. Het is mijns inziens alleen de groote tegenstelling tusschen *zijn* wijze van arbeiden en de *onze* welke ons zoo spoedig tot het gebruiken van het woord „luiheid” brengt. Men sla den Javaanschen landbouwer of handwerker, dagkoelie of kleinhandelaar, waronghouder of schrijver maar eens aandachtig gade, wanneer zij voor zich zelf arbeiden, al gauw zal men dan tot de conclusie komen, dat zij hun werk wel langzaam uitvoeren, maar dit tevens ook gestadig en geduldig voortzetten.

Doet de Javaan, aan zich zelf overgelaten en voor zich zelf werkend, reeds alles op eene slechts geleidelijk, maar gestadig vorderende manier, zoodra hij tegen loon voor anderen werkt, wordt zijn tempo nog langzamer en vermindert ook zijne volharding. Zij die dit weten, waaronder vooral de Chinezen moeten worden genoemd, ontzien deze eigenschap, door den Javaan rustig zijn gang te laten gaan, maar hem dan ook te betalen naar *zijn* manier van werken. En hierin nu ligt de

verklaring van wat ons dikwijls zoo vreemd lijkt, namelijk dat de Javaan liever acht uur bij A werkt voor 30 cent daags, dan denzelfden tijd bij B voor 60, terwijl C weer heelemaal geen werkvolk kan krijgen.

Komt de Javaan nu in een Westersch geleid bedrijf waar voor een bepaald bedrag binnen een bepaalden tijd eene bepaalde hoeveelheid werk moet worden verricht, alzoo van hem vluggen en degelijken arbeid wordt geeischt, dan staat hij met zijne eigen bovenomschreven werkmethode daar aanvankelijk geheel vreemd tegenover en heeft hij dus geruimen tijd noodig om er zich aan te wennen. Is het echter eenmaal zoover, dan heeft hij — natuurlijk met uitzondering van de onverbeterlijke luiards — ook tegen *onze* manier van werken geen bezwaar, mits de boog dan maar niet *altijd* gespannen blijft, en ook *nooit* té strak gespannen wordt.

Wel heel duidelijk blijkt bij het verrichten van zoogenaamd „borongan” (taakwerk), waarbij voor een dubbel dagloon soms een drievoudige dagtaak wordt opgeleverd, dat de Javaan niet direct „lui” is. Het nadeelige gevolg van goed betaald taakwerk is op Java echter weer, dat de werkmán daarna enkele dagen niet uitkomt, omdat hij in één dag voldoende verdiende voor drie dagen onderhoud. In de Buitengewesten waar hij als immigrant op eene onderneming leeft, is dit eenige dagen thuis blijven natuurlijk niet mogelijk. Voor deze streken acht ik dan ook de beste regeling ten opzichte van het borongan eene zoodanige, dat de koelie daarbij een arbeidstaak opkrijgt welke hem iets meer doet verdienen en waardoor hij tevens een beetje vroeger thuis kan zijn dan bij normalen arbeid in dagloon het geval zou wezen.

Het spreekt wel vanzelf dat elke vergelijking tusschen de Javaansche manier van arbeiden en de onze uitvalt in het nadeel van de eerste, echter om géén andere redenen dan dat de laatste zich beter aanpast aan de vele sociaal-economische factoren welke de op Westersche wijze gedreven cultures nu eenmaal zoodanig beïnvloeden dat daarbij voor den Javaanschen arbeidsvorm geen plaats is.

En hierin — in het feit dus dat de ondernemer vlugge arbeiders tegen een behoorlijk loon noodig heeft voor het

welslagen van zijn taak, doch daarbij aangewezen is op koelies die van huis uit gewend zijn langzaam te werken voor een gering bedrag — hierin ligt de verklaring van zoo menig diepgaand conflict tusschen assistent en zijn werkvolk.

Het voorkómen van dergelijke conflicten, die zich in het best geordend en ingericht bedrijf over geheel Nederlandsch-Indië kunnen vertoonen, is evenwel niet onmogelijk. Wanneer de assistent bij het in dienst komen van pas van Java geïmporteerd werkvolk slechts bedenkt dat de hierboven omschreven langzame wijze van arbeiden voor den Inlander nu eenmaal de norm is geworden in zijn leven van allen dag en deze nieuwelingen dus niet dadelijk overvalt met onze veel vlottere werkmethode, doch hun geleidelijk en onder voortdurend toezicht eerst daaraan gewent, dan wordt binnen afzienbaren tijd ook dit aanvankelijk zoo moeilijk lijkend probleem wel tot wederzijdsche tevredenheid opgelost.

*
**

Spilziek, ja, dat is de Javaan zeker en enkele economisch inzicht bezittende figuren uitgezonderd, over de geheele linie. Het is en blijft een te betreuren feit, dat hij er slechts heel zelden in slaagt zich eenig bezit te verwerven en zooal, het dan toch binnen korteren of langeren tijd weer bezwaart met schuld. Koopzucht, dobbelen, hang naar opschik en nog andere factoren werken er toe mede dat de zorgeloze en van elke spaarzin geheel gespeend zijnde Javaan bijna altijd in het krijt staat.

Tegen dezen karaktertrek is maar heel weinig te doen. Practische aanmoediging tot sparen door dit gemakkelijk en aantrekkelijk te maken, een krachtig tegengaan van het onderlinge dobbelen, het bemoeilijken van voorschot nemen, van geld leenen bij mandoers, van extra-schulden maken in de kedeh, het dáár zooveel mogelijk en tegen den laagsten prijs verkrijgbaar stellen van artikelen en snoeperijen waarvan bekend is dat het volk veel houdt, ziedaar enkele hulpmiddelen die zeer zeker deze spilzucht eenigszins zullen kunnen tegengaan.

*
**

Onbetrouwbaarheid is mede een ondeugd welke nog al eens genoemd wordt. Wanneer wij echter nagaan dat over het algemeen de aangegane overeenkomsten in zake genomen voorschotten, verstrekte leeningen en gekochte goederen, vrij trouw en eerlijk worden nagekomen, dan kan worden gezegd dat in dit opzicht de Javaan niet onbetrouwbaarder is dan een ander. Anders wordt het op het gebied van waarheid spreken, hier moet worden erkend, dat onbetrouwbaarheid heel dikwijls kan worden geconstateerd. Echter met dit voorbehoud, dat men onderscheid make tusschen moedwillig liegen — wat ook wel, maar minder voorkomt — en het spreken van onwaarheid uit vrees of als gevolg van verkeerd begrijpen hetgeen heel dikwijls plaats vindt.

Door het stellen van volkomen duidelijke en direct begrijpelijke vragen op eene rustige manier en dat zoo mogelijk in de landstaal, heeft de assistent het echter zeker in zijn macht om dit kwaad van onbetrouwbare antwoorden, mededeelingen en inlichtingen binnen zoo eng mogelijke grenzen te houden. Maar hoe dan ook ten deze moge worden gehandeld, het is goed dat de assistent te allen tijde tegen onbetrouwbaarheid op zijn hoede blijft en bij elk antwoord waarvan hij de juistheid betwijfelt — hetzij dit komt van koelie of van mandoer — overgaat tot nader onderzoek.

Kruiperigheid en slaafschheid zijn eigenschappen die ten nauwste met elkaar verband houden en dus een gezamenlijke behandeling noodig maken. Afgescheiden van het feit, dat door de evolutie der laatste jaren van deze eigenschappen heel wat minder wordt gemerkt dan te voren, moet toch worden erkend, dat zij ook nu nog veelvuldig voorkomen, echter zonder dat zij daarom bepaald inhaerent zijn aan het volkskarakter. Hetgeen wel glashelder blijkt uit het feit, dat de Javaan — overgebracht in eene omgeving waar zijn aloude adat onbekend is — al heel gauw beide verliest, om er dan dikwijls andere, even slechte eigenschappen als arrogantie en brutaliteit, voor in de plaats te krijgen!

Voor een deel zijn wij er ook zelf aan schuldig dat die eigenschappen — vooral in de Javaansche dessa — nog bestaan. Er zijn toch werkgevers of superieuren die meer eerbewijs eischen dan hun maatschappelijk toekomt, die den menschen als het ware dwingen om hen aan te spreken met Goesti of Kandjeng of Padoeka, die wenschen dat de Inlander telkens voor hen hurkt en op nederige wijze de sembah brengt. Máár er mag ook wel even bij gezegd worden dat de Javanen zelf in dit opzicht het allerergste zijn, vooral de minder ontwikkelden, zooals bijvoorbeeld de koelie die mandoer is geworden, of de kleine man die wat geld wist te verzamelen.

Toch is het al weer zaak om ook hierbij de noodige voorzichtigheid te betrachten. Natuurlijk kunnen wij het waardeeren indien de contractant aanspraak maakt op eigenwaarde, of indien hij zelfbewustheid toont dan wel niet meer dan de gepaste beleefdheid betuigt, maar daarnaast zal er met de noodige tact toch ook voor moeten worden gezorgd, dat die zelfbewustheid geen zelfoverschatting wordt, dat zijn gevoel van eigenwaarde niet omslaat in onredelijke arrogantie, dat zijn gepaste beleefdheid geen plaats maakt voor ongepaste brutaliteit.

Want niet alleen vermag de doorsnee Javaan de grenzen tusschen beide dikwijls niet te zien, maar hij zal ze ook steeds naar den verkeerden kant overschrijden, zoodra hem daartoe de gelegenheid wordt geboden door iemand die nòch zijn aard nòch zijn adat kent.

Emotioneel en impulsief is de Inlander inderdaad — hetgeen helaas reeds vele assistenten hebben moeten ondervinden.

Het dient te worden erkend, dat de Javaan soms heel lang een slechte behandeling of een onaangename bejegening geduldig zal verdragen, om dan echter op het meest onverwachte oogenblik dat geduld te verliezen en, zonder daarover dan ook maar één moment na te denken, een gruwelijke moord te begaan. Daartoe is echter het voorafgaan van eene langdurige slechte behandeling niet eens altijd noodig! Het kan bijvoor-

beeld wezen dat hij op de een of andere wijze „maloe” is gemaakt, dat hij lichamelijk ongesteld of geestelijk onevenwichtig is, dat hij onaangenaamheden heeft met zijn gezin of questies met de mandoers of andere arbeiders, of iets anders, wat dan ook. Maar al deze dingen, die in onze oogen nooit iets anders zouden kunnen zijn dan betrekkelijke futiliteiten, nemen op dat oogenblik voor hem een abnormaal grooten omvang aan en zijn emotioneele aanleg brengt dan mede dat hij „mata gelap” wordt en een aanval doet op den eersten den besten die hem eene verdiende of onverdiende aanmerking maakt, een rechtvaardig of onrechtvaardig standje geeft. De assistent denke hierbij slechts aan het soms zoo plotseling, en schijnbaar zonder reden, voorkomende amók maken.

Zoo herinner ik mij een aanslag op een tuinemployé die een zijner dagkoelies betrapte op vóórtijdig eten, het schaftuur begon pas om twaalf uur en de man zat reeds om elf uur met een bord rijst voor zich. Nu neemt de maaltijd in het leven van den Javaan nog een andere plaats in dan bij ons, hem daarin storen wordt beschouwd als beleediging, terwijl dit ook een ernstig vergrijp tegen de adat is. Het eten is voor hem iets van zoodanig gewicht, dat hij tijdens zijn maaltijd niet zal opstaan om werk van welken aard ook te verrichten. Constateert men dus eene zoodanige overtreding, dan is het beter den man eerst rustig te laten eten en hem pas na afloop daarvan er over te onderhouden. De hiervoren bedoelde employé had echter het bord rijst weggeschopt en den koelie gedwongen weer onmiddellijk aan het werk te gaan, welke ondoordachte handeling hij bekocht met een zware verwonding.

Er zijn wel meer van die handelingen, die ons den indruk geven dat de Inlander in het algemeen onberekenbaar is in zijn doen en laten, maar tóch is dat onberekenbare slechts schijnbaar, want ook aan de vreemdste voorvallen ligt eene natuurlijk niet voor ons, maar wel *voor hem*, den doorslag gevende aanleiding ten grondslag.

Na jarenlange trouwen en goeden dienst, verlaat bijvoorbeeld de Inlander soms plotseling een werkkring waarin hij het altijd naar zijn zin heeft gehad en hij doet dat zonder eenig woord van toelichting of verontschuldiging. Elke vraag in die

richting wordt dan ontkennend of ontwijkend beantwoord, maar in werkelijkheid is er toch altijd iets aan vooraf gegaan wat hem hindert, hetzij een standje in het bijzijn van anderen of een bemerking die hij niet verdiende, hetzij onaangenaamheid met de andere bedienden of een beleedigend woord. Een woord, dat dan door ons volstrekt niet als kwetsend werd bedoeld, maar door hem wél zoo werd opgevat, omdat de Inlander, die voor al deze dingen nu eenmaal veel en veel gevoeliger is dan wij, soms een beleediging zoekt en vindt in woorden die wij slechts schertsend gebruikten.

Voldoende kennis van taal en volk, rustige en tactvolle, maar ook absoluut domineerende omgang, geduldig aanhooren en onderzoeken van rechtmatige klachten, het toonen van belangstelling, zonder daarom kletspraatjes te maken, ziedaar eenige dingen die er toe kunnen bijdragen om impulsief handelen of plotseling toegeven aan gewekte emotie, zooveel mogelijk te voorkomen.

Zorgeloosheid en berusting, ook die behooren bij elkaar! Vele der der Javaan eigen karakterfouten vinden wij, in meerdere of in mindere mate, dan wel in anderen vorm, terug bij Westersche volkeren, maar deze twee niet. Zorgeloosheid en berusting zouden immers in onze harde samenleving den onmiddellijken ondergang van het individu veroorzaken.

Toch is het niet bepaald bevreemdend dat de Inlander — ik zou bijna zeggen: elke Inlander — deze eigenschappen bezit. In onze Westersche samenleving met hare hard werkende en vaak met zorgen beladen menschen, bestaat die harde strijd om het bestaan, welke in dit land nog zoo goed als onbekend is. Hier geen dood door honger en koude, zelden ziekte door uitputting en ontbering, nimmer die vreeselijke armoede en ellende welke helaas in het Westen nog dikwijls voorkomt in het dagelijksch leven van den arbeider.

Het is het gelijkmatige en vruchtbare klimaat in deze landen; het zijn de uiterst geringe eischen welke hij nog steeds aan het leven stelt, welke den Javaan zoo gemakkelijk doen

berusten in tegenslag en zoo zorgeloos elke moeilijkheid doen aanvaarden.

Zorgeloosheid duidt echter op het ontbreken van energie, zooals berusting ook wijst op gering weerstandsvermogen, en te samen uiten zij zich in laksheid bij al wat ondernomen wordt, zoomede in die halfheid welke den arbeid van den Javaan soms zoo sterk kenmerkt. En te samen ook zijn zij niet alleen de oorzaak van sociale en economische achterlijkheid, maar houden zij tevens menige verbetering en verandering ten goede tegen, zoowel individueel als maatschappelijk.

Zoodra het den Javaan, niettegenstaande zijn zorgeloosheid, een beetje meeloopt in het leven, kan hem een groote dosis opgewektheid en vroolijkheid niet ontzegd worden, maar elke tegenspoed dooft die tevredenheid en vreugde ook onmiddellijk. En in stede van dien tegenspoed dan te bekampen, brengt het weinige weerstandsvermogen van zijn karakter hem dadelijk tot aanvaarding van wat hij maar het liefst zijn „noodlot” noemt — tot berusting dus.

De landbouwer haalt bij lange na niet uit den grond wat er in zit, doordien hij zijn veldarbeid te zorgeloos verricht, de woekeraar maakt hem erf en sawah, vee en huis afhandig, maar het slachtoffer berust.

Beoefent de Javaan nijverheid of handel, dan mislukt hem dat door eigen indolentie in negen van de tien gevallen, maar hij strijdt er niet tegen, doch berust. Het meeste werk dat uit zijn handen komt, draagt den stempel van slordigheid of niet geheel af zijn, hij wordt er dus veelal slecht voor betaald, doch uitsluitend als gevolg van zijn eigen zorgeloosheid.

Vraag hem waarom hij zoo zorgeloos is en hij zal U antwoorden „Sakersaning Allah”, hetgeen beteekent dat alles geschiedt zooals God dat wil en regelt, weshalve meerdere zorgzaamheid dus toch niet zou baten.

Vraag hem waarom hij altijd en in alles berust en hij zal U antwoorden „Takdir Allah”, waarmede hij wil zeggen dat alles nu eenmaal staat geschreven in dat Goddelijk raadsbesluit, waarin geen menschelijk wezen verandering vermag te brengen.

En deze twee antwoorden vormen dat Islamitische „Kismet”, hetwelk zich weeft door het Javaansche volksleven als

de inslagdraad door de schering. Kismet is het onnaspeurlijke en onveranderlijke raadsbesluit der Voorzienigheid; Kismet zorgt dat alles goed gaat, maar het kan ook alles wat gedaan wordt verijdelen; Kismet eindelijk veroorzaakt een groot deel van die eigenaardige gevallen, welke door ons, die de onoplosbaarheid er van reeds bij voorbaat aanvaarden, kortweg: psychologische raadsels worden genoemd.

Zorgeloosheid en berusting zijn ongetwijfeld twee volkseigenschappen waarmede de assistent in den dagelijkschen omgang zal hebben rekening te houden en waartegen hij ook zoo goed mogelijk zal moeten strijden, omdat zij van grooten invloed kunnen zijn op de meer of minder goede uitvoering van elken opgedragen arbeid.

Gewillig en meegaand is het Javaansche volk ongetwijfeld. Ik geloof niet dat er één volk is hetwelk zich zóó gemakkelijk laat leiden — ten goede en ten slechte — als het Javaansche. Ten goede, indien hij die leidt of beveelt, tactvol, rustig, zelfbeheerscht, duidelijk en beslist in zijn optreden is, ten slechte, indien onbetrouwbare voorgangers met holle leuzen en valsche voorspiegelingen zijn emotie weten op te wekken.

Voor ons doel behoeven wij ons slechts bezig te houden met de leiding ten goede door den assistent, eene leiding welke alleen dan vruchtdragend kan zijn, indien de assistent beschikt over prestige. Aangezien „prestige” echter niets anders is dan *zedelijk* en *geestelijk* overwicht van het eene individu over het andere, heeft natuurlijk elke assistent, door gedrag in het algemeen en door optreden in het bijzonder, het in eigen handen om zich het noodige prestige onder zijn werkvolk te verschaffen, en te behouden.

Daarbij moge dan echter het volgende bedacht worden!

Prestige hangt volstrekt niet af van uiterlijkheden; het kan alleen worden verkregen en gehandhaafd door het bezit van innerlijke hoedanigheden, door een goed moreel leven, door meerder intellect, door hoogere beschaving.

Nu is het verkrijgen van dat soort prestige voor velen moeilijk, zeer moeilijk; voor sommigen zelfs onmogelijk. Maar

denkelijk juist daarom zal men niet licht één begrip vinden, waarvan zóó druk misbruik wordt gemaakt en waarmede zóó dikwijls verkeerd wordt geschermd als met het begrip „prestige”.

Zoo denken sommigen dat zij door ruw of hooghartig optreden tegen den Javaan, zich in één slag het noodige prestige kunnen verwerven, hetwelk zij dan natuurlijk op dezelfde vriendelijke manier vermeenen te moeten handhaven! Weer anderen, maar hun aantal wordt gelukkig steeds minder, achten „schlagende” argumenten de beste methode ter verkrijging en behoud van prestige.

Zooals vertoon van lichaamskracht alléén maar angst veroorzaakt bij den Javaan, zoo leidt hooghartig, ruw of onbeschaafd optreden bij hem slechts tot afkeer en men denke daarom nimmer dat een van deze handelingen er ook maar het geringste toe kan bijdragen om zich overwicht te verschaffen.

Integendeel, zij hebben juist de tegenovergestelde uitwerking, want zij zullen den Javaan hoogstens een in zich zelf gemompeld „blanda gila”¹⁾ of „kepala angin”²⁾ ontlokken. Als hij geen woorden van minder vriendelijk allooï bezigt tenminste, óf overgaat tot daden van verweer.

Evenals wij zelf voor anderen, gevoelt ook de Javaan alleen dan achting en eerbied voor ons, ziet hij alleen dan hoog tegen ons op, zal hij ons alleen dan zijn vertrouwen schenken, indien hij gedwongen is ons te erkennen als zijn meerdere op het gebied van plichtsbesef en rechtvaardigheid, van beschaving en intellect, van tact en gevoel, van moraliteit en zelfbedwang. En het is dus alléén door het doen uitkomen in den dagelijkschen omgang van deze goede kwaliteiten, dat wij een zedelijk en geestelijk overwicht op den Javaan kunnen doen gelden.

Een assistent, beschikkend over zóódanig prestige, behoeft dan ook geen noemenswaardige moeite meer te doen om zich de achting, het vertrouwen en de aanhankelijkheid van zijn werkvolk te verwerven. En indien hij dan bovendien nog de zeden en gewoonten kent en de taal spreekt, wél, dan zal

¹⁾ Blanda gila = gekke Hollander.

²⁾ Kepala angin = windbuil.

hem al gauw en ten volle blijken, hoe arbeidzaam en oppassend de Javaan wel kan wezen, indien hij geleid wordt door iemand dien hij heeft leeren vertrouwen en respecteeren.

Ook verlegenheid en geslotenheid zijn twee eigenschappen die in zoo nauw verband met elkaar staan, dat zij absoluut niet kunnen gescheiden worden bij eene bespreking ervan.

Verlegenheid bij den Javaan moet men niet opvatten als bij ons, het gebruikelijke woord daarvoor: „maloe”, toch heeft een volstrekt andere beteekenis en zou beter kunnen worden vertaald door: „beschaamd”.

Zichzelf beschaamd te maken door een vergrijp tegen zijn adat, vindt de Javaan reeds heel erg, beschaamd te worden gemaakt door anderen is nóg erger, maar beschaamd te worden gemaakt *in het bijzijn van* anderen, ziedaar wel het allerergste dat hem kan overkomen. Hij is ontzettend gauw verlegen of liever: maloe gemaakt en dat soms door een opmerking waarin wij, van Westersch standpunt uit bekeken, niets, maar dan ook heelemaal niets bijzonders kunnen zien. Aanmerkingen, verdiend of onverdiend, die wij als ondergeschikten gelaten zouden accepteeren, neemt de Javaan onmiddellijk als: „maloe makend” op, door er een verkeerden uitleg aan te geven, door een van de onze afwijkende opvatting ervan, door de aanwezigheid van anderen, door de daarbij gebruikte woorden of door het krachtiger uitzetten van de stem.

Het maken van aanmerkingen en het geven van standjes — al dan niet met gebruik van eene ongepaste of driftige woordenkeus — aan mandoers, *in het bijzijn van derden*, moet dan ook ten scherpste worden afgekeurd. Jarenlang kan de Javaan eene verongelijking, waarbij hij maloe werd gemaakt in het bijzijn van anderen, maar vooral van ondergeschikten, in zijn hart bewaren en op eene goede gelegenheid wachten om zich te wreken. En géén goede behandeling, géén vriendelijk optreden is in staat om ooit weer dien eenmaal gevestigden indruk bij hem uit te wisschen! Ik zou hier zelfs nog verder willen gaan

en aanraden om, bijaldien dit maar eenigszins mogelijk is, ook den gewonen koelie geen standje in het bijzijn van zijn kornuiten te geven of te doen geven. Daarvoor is de Javaan nu eenmaal buitengewoon gevoelig en bovendien is het toch ook niet zoo lastig om een arbeider even apart te nemen. Waar dan als voordeel bijkomt, dat dit bewijs van tact en fijn gevoel van de zijde des assistenten door den man ongetwijfeld zoo zal worden geapprecieerd, dat de hem te geven aanmerking veel dieperen indruk maakt.

Bijzonder sterk spreekt deze eisch echter voor den mandoor! Het behoeft toch zeker wel geen betoog meer dat deze — eenmaal goed „maloe” gemaakt zijnde — niet alleen zijn gezag over de koelies spoedig zal verliezen, maar bovendien ook zijn zelfvertrouwen geleidelijk kwijt moet raken. Dat zoo'n man, uit zucht naar vergelding, daarna op zijn beurt ook den assistent weer zal trachten te benadeelen, bijvoorbeeld door dezen onvoldoende, of moedwillig verkeerd, op de hoogte te brengen van den gang van zaken bij het werk, dan wel door eene eventueel slechte stemming onder de koelies voor hem te verzwijgen is toch, menschelijk gesproken, wel te begrijpen. Ja zelfs zal hij in vele gevallen niet schromen om zijn ploeg tegen den assistent op te hitsen, ten einde langs een omweg, en dus zelf buiten schot blijvend, dezen nadeel te berokkenen of desnoods ook in levensgevaar te brengen.

Het is trouwens diezelfde angst om „maloe” te worden gemaakt, welke den Javaan zoo gesloten doet zijn tegenover iedereen die niet op de een of andere manier zijn vertrouwen heeft weten te winnen. En hij is dit te meer tegenover iemand die nòch zijn taal verstaat, nòch zijn karakter kent en door wien hij dus reeds van te voren vreest verkeerd begrepen te zullen worden.

Deze groote geslotenheid brengt onder anderen ook mede, dat het dikwijls zeer moeilijk is om onder de groep koelies een gevaarlijk individu te onderkennen. Het komt toch heel vaak voor dat dit uiterlijk zeer stille, teruggetrokken menschen zijn, die geruimen tijd de bevelen gewillig genoeg opvolgen en de hun opgedragen arbeid ook goed verrichten, zoolang die maar in overeenstemming zijn met hun eigen verlangen, eigen inzicht,

eigen werklust. Onder zijn medearbeiders is zoo iemand natuurlijk gauw genoeg hekend als een collega waar men maar liefst geen woorden mee moet zoeken. De assistent echter — tenzij hij zorgdraagt elke nieuwelings dadelijk grondig te bestudeeren, of wel van zijn mandoer tijdig hoort, dat zich onder de nieuwe lingen een ongewenscht element bevindt — merkt de gevaarlijke kant van des mans karakter eerst op, zoodra hij dezen een bevel geeft of een werk van hem eischt, dat niet strookt met diens oogenblikkelijke lust of humeur. Dan pas vertoont de man zijn waren aard en ontstaat door dienstweigering of door lijdelijk verzet een der moeilijkste conflicten tusschen den assistent en den koelie. De eerste toch eischt — en uiteraard ook terecht indien zijn bevel goed en juist was — oogenblikkelijke opvolging van de gegeven order, de tweede echter weigert daaraan te voldoen, meestal zonder iets te zeggen of zijn gezicht ook maar te vertrekken, maar soms ook onder het geven van een brutaal of zelfs onbeschoft antwoord. Een op rustigen en overtuigenden toon gegeven terechtwijzing wil dan nog wel eens iets ten goede uitwerken en zeker indien de assistent ook overigens achting en ontzag wist af te dwingen, maar hardhandigheid, schelden of bruusk optreden in welken vorm ook, zullen gewoonlijk slechts eene daadwerkelijke uitbarsting van des mans kwaadaardigheid ten gevolge hebben.

Ziehier nu een der vele gevallen waarin de gerespecteerde, vertrouwde en tactvolle assistent, die land, volk en taal kent, een grooten voorsprong heeft op anderen, om de eenvoudige reden, dat de hem goedgezinde koelies zeer beslist aan zijn zijde zullen staan, zoodra hij tegen den recalcitranten arbeider krachtig optreedt. Bovendien zal zoo'n assistent in negen en negentig van de honderd gevallen, reeds van te voren door zijn mandoer tegen dergelijke, in hunne omgeving als lastig of gevaarlijk onderkende individuen zijn gewaarschuwd en kan hij dus maatregelen nemen om door diens tijdige verwijdering van de onderneming — als ongewenscht element — toekomstige onaangenaamheden te voorkomen. Een tactloos of gehaat assistent zal men er daarentegen rustig in laten vliegen, daarbij op veiligen afstand en met het noodige leedvermaak op den

afloop van het conflict wachtend, hoe gaarne men overigens ook zelf van zoo'n onaangename medearbeider verlost zou willen wezen.

In verband met dit laatste kan ook nog wel een enkel woord gezegd worden over de zoogenaamde „Djago's". Een djago (Javaansch voor „haan" maar hier beter vertaald met „haantje de voorste") is iemand die zichzelf door brutaliteit en terrorisme, mogelijk gemaakt meestal door grootere lichaamskracht, tot leider of beheerscher van een hem omringende groep heeft weten op te werpen, hetzij in het dessaverband, hetzij in een ploeg werklieden.

Zoo iemand zal — vooral bij een nieuweling — altijd beginnen met te probeeren hoever hij door uittarting, brutaliteit, ruw antwoorden of onbeleefdheid met den assistent wel kan gaan en achter hem staan dan de anderen af te wachten wie het pleit zal winnen of verliezen.

Kent de assistent nu taal, volk en adat goed, dan blijft dat probeeren meestal vanzelf wel uit, kent hij die echter niet, dan is alleen een onmiddellijk en krachtig, maar tevens ook beheerscht optreden zijnerzijds in staat om de situatie te redden. Bijvoorbeeld door den man kort en bondig op zijn plaats te zetten en zodoende tevens het geusurpeerde overwicht van den djago op zijn kornuiten ineens en voorgoed te breken. Wat niet zoo moeilijk is, want deze zijn zelf absoluut niet gediend van diens terrorisme en vreezen dit slechts zoolang het nog niet genekt is. Houden nu de koelies over het algemeen ook wel van hun assistent, dan leven zij bovendien diens strijd mede en zullen zij niet nalaten den djago straks zoo te hoonen over zijn nederlaag, dat deze geen tweede poging meer zal wagen.

Ik zeide in den aanvang dat verlegenheid (maloe) en geslotenheid bij elkaar hooren, maar het beste komt dit uit in klapzaken en in vrouwenkwesties.

Van zuiver menschelijk standpunt geoordeeld, is het begrijpelijk dat de assistent — indien hij op onbeschaamde wijze wordt uitgetart of bedrogen — zich niet weet te bedwingen en zich laat verleiden tot het geven van een klap. Begrijpelijk — ja dat is het wel — maar het blijft er daarom niet minder verkeerd om.

Zoo min als de assistent er aan zou denken om in Europa een aan hem ondergeschikt werkman aan het lijf te komen, even zoo min moet hij zich in Indië daartoe laten verleiden. Er zijn nu eenmaal andere, *wettige*, middelen om een weerspannige, brutale of bedriegende koelie te doen straffen en het gebruik dáárvan zal maar zelden verdere gevolgen hebben. Iets wat van de klap of van het schelden niet gezegd kan worden en zeker niet indien geslagen of gescholden werd in het bijzijn van anderen!

Over den omgang met vrouwen kan ik kort zijn — er is niets zoo goed om den assistent onmiddellijk zijn prestige te doen verliezen en hem dus het vertrouwen en het respect van zijn werkvolk te doen kwijtraken, als het zich afgeven met vrouwen van de onderneming — onverschillig of deze al dan niet getrouwd zijn..... al maakt natuurlijk dit laatste het feit nog veel en veel ernstiger.

En het is vooral bij klapzaken en bij vrouwenkwesties dat het maloe zijn en de geslotenheid van het Javaansche volk het gevaarlijkste is. Maandenlang zal de betrokkene net doen of er niets gebeurd is — ja, de assistent zelf kan het feit allang weer vergeten zijn — maar dan komt plotseling eene aanleiding die de haat fel doet opvlammen..... en de aanslag is gepleegd.

De volgende opmerkingen mogen hier ten slotte nog een plaatsje vinden. De op Sumatra's Oostkust of elders buiten zijn eiland werkende Javaan is lang niet dezelfde als op Java. Hij bemerkt toch al spoedig dat vele assistenten niet op de hoogte zijn van zijn adat en van zijn taal, hetgeen hem, door het ontbreken der Javaansche omgangsvormen en het gebruiken der Maleische taal, zich veel dichter bij zijn chef doet voelen staan dan op Java het geval was. Daardoor weer zal hij allicht vrijer, en soms zelfs ook vrijpostiger optreden, dan hij het op Java, bij een tuinemployé die hem en zijn taal wel kent, ooit maar in zijn hoofd zou durven halen. Waar nog bijkomt dat zich te midden van de goedaardige en gemakkelijk te leiden en gewillige plattelandsemigranten, ook het schuim en het uitschot der groote steden bevindt, hetwelk een sterk ontbindenden invloed

op de goede hoedanigheden der anderen kan uitoefenen, indien daar niet bijtijds een stokje voor wordt gestoken.

Het spreekt door een en ander wel vanzelf dat de omgang met den Javaan buiten zijn eiland, veel en veel lastiger is dan op Java zelf, waar een ieder met den eenvoudigen, van huis uit beleefden dessaman gewoonlijk nog al goed op kan schieten. Deze moeilijkheid toegevende, wil ik echter toch ook als mijne vaste overtuiging weergeven — ik kom hier in het hoofdstuk „Wenken en Raadgevingen” nog op terug — dat eene voldoende kennis van taal en volk, van zeden en gebruiken, zoomede een tactvol en zelfbeheerscht, doch tevens beslist en zeker optreden, dien omgang ontegenzeggelijk heel wat kunnen vergemakkelijken.

En alleen dáárom, ik wilde ook vóór alles duidelijk en kort zijn, was ik in mijne karakterbeschrijving hier en daar wellicht iets scherper dan ik voor een, onder andere omstandigheden en in een ander land werkenden assistent zou noodig achten.

DE MOHAMMEDAANSCH E GODSDIENST.

Wordt eenerzijds, en wel voornamelijk door Inlandsche volksleiders, nog al eens hoog opgegeven van de kennis — en van de geneigdheid tot opvolging daarvan — der godsdienstige voorschriften in de Javaansch-Islamitische samenleving, anderzijds, en dat in hoofdzaak onder Westerlingen, heerscht soms eene niet te verantwoorden onderschatting van beide, waardoor men zelfs wel eens hoort zeggen dat de Javaan heelemaal geen Mohammedaan is, in dien zin: dat hij niets van den Islam afweet.

De waarheid ligt echter ook hier weer in het midden.

De Javaan is zeer religieus van aard, voornamelijk als gevolg van zijn contemplatieven aanleg en lust tot meditatie, welke juist het meest tot hun recht komen op het gebied van godsdienstige gevoelens en meeningen. En hij wil ook wel graag een goed Islamiet zijn, maar wordt daarin gehandicapt doordat hem — enkele uitzonderingen daargelaten — in zijn jeugd te weinig kennis der godsdienstige voorschriften werd bijgebracht. Zijn zeer verdraagzaam karakter, zijn animistischen

aanleg en zijn Hindoeistische gebruiken, vormen almede factoren welke hem soms de Islamitische religieuze voorschriften niet ten volle doen nakomen, óók al kent hij die overigens héél goed.

Er bestaat in Mohammedaansche kringen over het algemeen een tamelijk groote gevoeligheid inzake de behandeling van Islamitische aangelegenheden door niet-Mohammedanen, maar waar de assistent in sommige gevallen toch zeker met de godsdienstige zeden en gebruiken van zijn werkvolk in aanraking zal komen, daar acht ik het gewenscht dat hij ook eenig inzicht heeft in de voornaamste voorschriften van den Islam.

Daartoe is voldoende eene korte behandeling der dusgenoemde „Arkân” dat zijn de „vijf zuilen van den Islam” en eene uiteenzetting over de ritueele reiniging.

Deze zuilen zijn: 1e. de geloofsbelijdenis; 2e. het gebed¹⁾; 3e. de aalmoezen; 4e. de vasten; 5e. de bedevaart.

Aan elke daad, aan elke gedachte van den geloovige kent de sarat ²⁾ of godsdienstige wet een der volgende kwalificaties toe: *fardh*, *soennah*, *halal*, *makroeh* en *haram*, welke wij het beste zouden kunnen vertalen met: verplicht, aanbevelenswaardig, onzijdig, afkeurenswaardig en verboden.

Fardh of verplicht, is het vervullen van al de in de wet gegevene godsdienstige voorschriften en verzuim daarvan wordt dan ook immer bedreigd met goddelijke straf.

Soennah of aanbevelenswaardig, zijn alle handelingen, die, hoewel niet direct verplicht, toch goed en nuttig zijn, zoodat het volbrengen daarvan dan ook zegen medebrengt.

Halal of onzijdig, zijn daden welke in de wet nòch verplicht, nòch verboden werden, maar die dan ook geen zegen en geen afkeuring verdienen.

---

1) Feitelijk de salaát, dat is: eene ritueele godsdienstoefening bestaande uit lichaamsbewegingen en houdingen, het opzeggen van bepaalde formules en Koraanverzen, welke het beste kan worden samengevat in het woord „gebed”.

2) De sarat of godsdienstige wet is niet alleen afgeleid uit de Koraan, maar ook uit de overlevering, zoomede uit den consensus der Moslimsche gemeente.

Makroeh of afkeurenswaardig, is al datgene wat, zonder rechtstreeks verboden te zijn, toch ook zeker niet de goddelijke goedkeuring zou wegdragen.

En ten slotte *haram* of verboden, zijn alle daden en gedachten welke als zoodanig in de wet zijn aangeduid.

Ik geef toe dat zelfs sommige godsdienstleeraren weinig begrip hebben van de toch scherp afgebakende grenzen tusschen deze godsdienstige kwalificaties, in dier voege, dat zij soennah-handelingen soms onder de verplichte, en halal-daden wel eens onder de afkeurenswaardige rangschikken. Zoo is onder andere de besnijdenis niet verplicht, gelijk toch verreweg het meerendeel der minder ontwikkelden denkt, doch slechts aanbevelenswaardig, hetgeen trouwens reeds blijkt uit de benaming daarvoor: Soenat. Afkeurenswaardige handelingen worden veelal door den vrijzinnige onder de onzijdige, door den orthodoxe echter onder de verbodene gerekend en weinigen slechts bezitten diepgaande kennis van het begrip: halal of onzijdig. Van wat absoluut verplicht (*fardh*) en absoluut verboden (*haram*) is, kunnen eveneens maar weinigen een duidelijken uitleg geven.

Zoo weten de meesten wel, dat de dagelijksche salaats verplichtend zijn, doch slechts aan weinigen is het bekend, dat de aanvang daarvan op het juiste tijdstip ¹⁾ het gebed ook gezegend maakt, dus *fardh* en soennah tevens.

Het verzuim der voorgeschreven ritueele reiniging doet het gebed waardeloos worden, maar het overigens goed verrichte gebed kan, niettegenstaande het volbrengen dier reiniging, tòch nog wel ongeldig wezen, b.v. door het gebruik van gestolen water voor de reiniging, hetgeen aan boord der pelgrimschepen voorheen nog al eens voorkwam. Ook het zich laten afleiden tijdens het gebed, hetgeen vooral in de huiselijke omgeving zoo licht gebeurt, is reeds voldoende om dit waardeloos te doen worden.

---

¹⁾ Hieronder moet worden verstaan dat het aanbevelenswaardig is om met de salaats zoo spoedig mogelijk na den aanvang van het daarvoor bepaalde tijdstip te beginnen, dus bijvoorbeeld met de Isja-salaats dadelijk na het verdwijnen van de avondschemering. Zie verderop bij de salaats.

Met eenigen nadruk wil ik hier nog wijzen op de kwalificatie „haram”, welk woord den Inlander in den mond bestorven ligt. Een van tweeën: of hij heeft geen begrip der hoogsternstige beteekenis van dit „haram”, of hij vertoont weinig neiging om er mede rekening te houden; althans er zou een boek te schrijven zijn over de dagelijksche zondiging daartegen. Denken wij maar eens aan het drijven van woeker en het verzuim der vasten, aan het plegen van overspel en het voeren van prostitutie, aan het gebruik van onreine spijs en drank, aan nalatigheid in het opzeggen der gebeden, aan animistische gebruiken en Hindoeïstische gedachten bij het volbrengen van Mohammedaansche voorschriften.

Verbieden de verzen 92 en 93, en nog eens afzonderlijk vers 216 in het 2e Hoofdstuk van de Koraan, niet elk hazardspel en zou er nu wel één volk zijn, dat zoo graag en zoo hartstochtelijk dobbelt als het Javaansche?

Vers 96 van het 16e en vers 225 van het 2e Hoofdstuk waarschuwen uitdrukkelijk tegen het afleggen van een valschen eed, terwijl vers 91 van het 5e Hoofdstuk, behalve dat verbod, ook nog eene scherpe strafbedreiging daartegen inhoudt. Toch gaat men soms heel gemakkelijk tot meened over, of bedenkt kunstgrepen om den eed waardeloos te maken.

Echter maakt het feit, dat de Javaan over het algemeen zoo weinig van zijn godsdienst op de hoogte is, of de voorschriften daarvan zoo dikwijls overtreedt, hem nog volstrekt niet tot een slecht Islamiet in algemeenen zin.

- De dusgenoemde „zuilen des Islams” zijn vijf in getal.
- 1e. De Sjahadat, dat is het bekende Moslimsche credo, bestaande uit de woorden: Er is geen God dan God en Mohammed is zijn profeet: *Lâ ilâha illa-llâh wa Mochammadoe rasoeloe-llâh*.
  - 2e. De Salaat of gebeden, welke op vijf tijdstippen van den dag moeten worden verricht.
  - 3e. De Zakat of het opbrengen van door de godsdienstwet nauwkeurig vastgestelde aalmoezen.

- 4e. De Sjaam of Saoem, ook Poeasa genoemd, of verplichte vasten gedurende de maand Ramadhan.
- 5e. De Haddj of bedevaart naar Mekka en omgeving, ter bijwoning van het jaarlijks bij de Kaäba aldaar gevierde feest.

Afzonderlijk, omdat zij niet te scheiden is van de geloofszuilen, behoort hier nog genoemd te worden: de taharah, of ritueele reiniging, zonder welke geen salaats geldig is.

*
**

Over de Sjahadat valt weinig te zeggen, allen kennen het credo en allen weten zijne beteekenis, doch weinigen beseffen dat het veel van zijne waarde verliest, indien het maar gedachteloos wordt opgedreund, wat echter juist veelvuldig voorkomt. Erger is, dat de woorden van deze belijdenis te pas en te onpas worden uitgesproken, vooral bij schrik, bewondering, verwondering, boosheid of drift, zoodat de Mohammedaan het ook voor hem geldende gebod „Gij zult Gods naam niet ijdel gebruiken”, dikwijls overtreedt.

*
**

De tweede der zuilen: de Salaat of gebed, en de daarvoor vastgestelde tijdstippen, geeft wel aanleiding tot eenige opmerkingen.

Er zijn vijf tijdstippen voor de Salaat en wel:

- 1e. De Loehoer, te bidden als de zon haar hoogste punt heeft bereikt.
- 2e. De Asar, welk gebed kan worden verricht in den tijd verloopende tusschen de Loehoer en zonsondergang.
- 3e. De Magrib, die mag worden begonnen als de zon niet meer zichtbaar is, doch geëindigd moet zijn vóór dat de roode schemering geheel is verdwenen.
- 4e. De Isja, welke kan worden gebeden in den laten avond, doch volbracht moet zijn vóór de ochtendschemering doorbreekt.
- 5e. De Soeboeh, gehouden bij het zichtbaar worden van de eerste morgenschemering en voltooid vóór het opkomen der zon.

De salaats zijn alleen „verplicht” (fardh) voor meerderjarigen en slechts „gezegd” (soennah) voor anderen. De verplichting voor vrouwen is geheel gelijk aan die der mannen; krankzinnigen zijn vrijgesteld en zieken behoeven de Salaats slechts te verrichten voor zoover zij er zich toe in staat gevoelen. Een onwillekeurig verzuimen van het gebed, mits dit later ingehaald wordt, is niet strafbaar.

Het is een groote zeldzaamheid dat een Javaan trouw alle gebeden verricht, zóó zeldzaam, dat de Inlander zelf deze menschen „tjiang poetihan” noemt, in tegenstelling met de onverschilligen of „tjiang abangan”.

Het spreekt wel van zelf dat het betrekkelijk lastige voorschrift der ritueele reinheid een oorzaak kan zijn voor het veelvuldig verzuimen der salaats, maar tevens moet toch worden opgemerkt dat velen er niet van op de hoogte zijn hoever het begrip „ritueele reinheid” eigenlijk wel reikt en óók niet weten dat het verschil in onreinheid gradueel is, in dier voege, dat de Koraan een groote en een kleine „hadath” kent.

De groote „hadath” vereischt algeheele lichaamsreiniging en is, behalve elders, ook vastgelegd in Koraan V vers 9, waar gezegd wordt: „Wanneer gij geslachtelijke gemeenschap met Uwe vrouwen hebt gehad, zult gij U reinigen”.

Er is wel eens als bewijs voor het diep doordringen van den Islaam in het volksleven aangevoerd, dat zelfs de eenvoudigste dessaman het niet zou wagen om het na den coïtus voorgeschreven bad te verzuimen. Deze meening kan ik echter geenszins deelen.

Wél geef ik toe, dat het grootste deel der op hun lichaam toch al zeer zindelijke Javanen zich daarna zullen baden, maar ik zou niet gaarne beweren, dat zij zich daarbij dan ook duidelijk bewust zijn van den hadath-toestand waarin zij verkeerden. Veelal is het niet meer dan aangeboren zindelijkheid, wellicht ook sleur. Maar in ieder geval wordt deze reiniging door het overgrootste deel des volks op Java veelvuldig en op Madoera zoo goed als altijd verzuimd.

Maar ook al betrof het hier inderdaad de opvolging van een godsdienstig ritueel voorschrift, dan nóg zou die opvolging onvoldoende zijn, doordien daarbij slechts zelden het haar

wordt gewasschen, zoodat de „reiniging” dus niet „volkomen” is.

Opmerking verdient verder nog, dat ook het Hindoeïsme een voorschrift tot lichamelijke reiniging na den coïtus kent, zoodat hier dus misschien met evenveel recht kan worden gesproken van een overblijfsel uit het voorvaderlijke geloof.

Van de kleine „hadath” zegt Koraan V vers 8: „Wanneer gij U opmaakt tot de salaats, wascht dan Uw gelaat, Uwe handen tot de ellebogen en Uwe voeten tot de enkels”. En deze ritueele reiniging is niet zóó moeilijk, dat zij een reden voor het gebedsverzuim mag opleveren, als hoedanig zij toch dikwijls wordt aangevoerd.

Ook de afwezigheid van water is geene verontschuldiging, omdat de Koraan in zoo'n geval het gebruik van zand toestaat, iets wat natuurlijk aan Hadji's heel goed bekend is, omdat dezen op hunne bedevaart practisch met deze afwijking kennis hebben gemaakt.

Tijdsgebrek kàn voor den arbeider zeer zeker een excuus zijn om een salaats te laten voorbijgaan, met de zelden volbrachte bedoeling om hem later in te halen, maaër: de graagte waarmede onder alle omstandigheden van deze verontschuldiging gebruik gemaakt wordt, wijst nu niet bepaald op groote geneigdheid om zich aan de voorschriften te houden, welke voor het „sembahjang” of „bidden” gegeven worden.

Over geheel Ned.-Indië wordt voor de „salaats” het woord „sembahjang” gebruikt, hoewel vrijwel alle andere godsdienstige benamingen Arabisch zijn. Sembahjang is eene samenstelling der woorden „sembah” en „hijang” en beteekent eigenlijk: „eerbewijs aan de godheid”. Op gelijke wijze wordt bijvoorbeeld het woord „Preanger” (ten rechte „Para-Hijangan”) gevormd uit „para” en „hijang” en „-an”, hetgeen beteekent „woonplaats der goden”.

Tijdens het verrichten der salaats moet men behoorlijk gekleed zijn, waaronder het rituaal verstaat: dat de mannen minstens het lichaam tusschen de knieën en den navel, en de vrouwen het geheele lichaam met uitzondering van gelaat, handen en voeten bedekt moeten hebben.

Een reiziger is het vergund verschillende salaats tot één te vereenigen, maar om tot de „reizigers” gerekend te worden, geeft de wet een bepaaldelijk voorgeschreven afstand van de woonplaats aan.

*
**

De derde der geloofszuilen is de „Zakat” of het geven van aalmoezen.

Vers 24 van het 70ste Hoofdstuk van den Koraan zegt, dat een der kenmerken van den rechtgeloovigen Islamiet is: „dat hij den arme het recht toekent op een gedeelte van zijn eigendom”. Ook ter andere plaatse wordt in den Koraan aangedrongen op het ijverig volbrengen van den Zakat-plicht.

Zakat is eigenlijk een in de *sarat* (godsdienstige wetgeving) nauwkeurig gereguleerde belasting door elken geloovige naar zekeren maatstaf van bezit af te staan en welker opbrengst moet worden verdeeld over eveneens in de wet omschreven acht categorieën van personen.

Weinigen echter weten precies over welke inkomsten en bezittingen de zakat moet betaald worden, en de meesten geven dan ook zooveel als hun goeddunkt, maar zeker altijd wel genoeg.

Het zou mij te ver voeren indien ik den wettelijk vastgestelden omslag dier belasting hier ging weergeven; ik bepaal mij dan ook slechts tot de mededeeling, dat zakat verschuldigd is van veldvruchten en boomvruchten, van vee, sieraden en handelsgoederen.

De opbrengst der zakat moet worden uitgekeerd aan:

1e. de armen; 2e. de behoeftigen; 3e. degenen die belast zijn met het innen van de zakat; 4e. de slaven; 5e. de schuldenaren; 6e. de bekeerlingen; 7e. de verdedigers van het geloof en ten 8e. de reizigers die zonder geldelijke tegemoetkoming hun reis niet kunnen beëindigen.

Naast de eigenlijke zakat moet jaarlijks, en wel onmiddellijk na afloop van de vastenmaand, ook nog de zakat-al-fitr — beter bekend onder den naam „pitrah” — worden opgebracht. Door de geheel onvermogenen of heel weinig bezittenden wordt het betalen der zakat wel eens verzuimd, maar allen,

óók de allerarmsten, voldoen steeds zoo goed mogelijk hun pitrah, omdat men vermeent, wat echter niet juist is, daarmee vergiffenis te verwerven voor alle overtredingen tijdens de vasten begaan.

Meermalen bleek mij in gesprekken met Europeanen, dat zij den Inlander soms verweten, dat deze zoo weinig practische liefdadigheid beoefent. Dit is echter geenszins juist, omdat men er daarbij niet aan denkt, of liever dit niet weet, hoe de zakat en de pitrah, welke de rechtgeloofige eens per jaar vol doet, te zamen wellicht veel en veel meer bedragen, dan de aalmoezen door de belijders van andere godsdiensten dagelijks of wekelijks aan hunne armen uitgereikt.

Het is hier niet de vraag of de gelden, opgebracht aan zakat en pitrah wel hunne juiste bestemming bereiken. Ik stel slechts vast dat volgens de sarat in de *eerste* en *tweede* plaats de armen (dat zijn de niets-bezitters) en de behoeftigen (de weinigbezittenden) daarvoor in aanmerking komen.

Beter bekend dan de zakat is de vierde zuil: de Sijaam of Poeasa, dat is: vastentijd.

Deze vasten duurt de volle dertig dagen van de maand Ramadhan en bestaat voor den moslim niet alleen in eene volstrekte onthouding van alle spijs en drank overdag, maar ook in een geheel afzien van den geslachtelijken omgang. Van den vroegsten ochtendstond tot onmiddellijk na het oogenblik van zonsondergang, en dat gedurende dertig lange dagen, heeft hij onafgebroken in dien toestand van onthouding door te brengen. De vastenwet is zeer streng: het gebruik van de geringste hoeveelheid vaste of vloeibare stof, het inhaleeren van den rook van tabak of het doorslikken van speeksel, zijn reeds voldoende om de vasten voor dien geheelen dag ongeldig te maken.

De Sijaam of Poeasa-wet is echter zóó, bijna onmen schelijk, streng en heeft zóóvele ritueele voorschriften, dat in werkelijkheid slechts een onnoembaar klein deel der gehouden vasten geheel volgens die wet geldig kan wezen en het aanmerkelijk groote verzuim daarvan volstrekt geen verwondering

kan baren. Wie vasten moet, en wie dit mag doen, is vrij eenvoudig na te gaan, aangezien hiervoor dezelfde voorschriften gelden als bij de salaát of het gebed.

Iederen ochtend, voor den aanvang der vasten, moet de nijat ¹⁾ worden uitgesproken, maar velen verzuimen dit. Zoo goed als niemand kent volledig de geheele of gedeeltelijke vrijstelling van het vasten zooals die in de sarat wordt vermeld.

Hoe, en in hoeverre, en wanneer, een verzuimde of ongeldig geworden vastendag moet worden ingehaald, dat bv. oude menschen die verzuimde vasten door gratis verstrekte voeding aan de armen kunnen afkopen, dat het aanbevelenswaardig is en dus zegen medebrengt, indien men dadelijk na zons-
ondergang de vasten verbreekt en een oogenblik voor den aanvang der vasten nog een maaltijd gebruikt, ook van dit alles weet men gewoonlijk niet veel.

Gedurende de vastendagen acht de sarat het vermijden van alle twist en leugen van groot belang; schrijft zij het onderdrukken van slechte gedachten en begeerten voor en beveelt zij het reciteeren van den Koraan, zoomede het geven van aalmoezen aan.

Ten slotte nog een enkel woord over de „salaat al tarâwih” of salaat met pauzen en de „lailat al kadar” of nacht van het Goddelijk raadsbesluit. De salaat al tarâwih wordt elken avond, onmiddellijk nadat de maaltijd genuttigd is, gemeenschappelijk gebeden in de moskee of in de langgar. Soms ook komen de naaste bureu bij elkaar aan huis en doet ook de jeugd daaraan gaarne mede. Deze salaat duurt wel eens tot ver in den nacht en is bij den Javaan bekend als „tarawéhan”.

Over de „lailat al kadar” zal in het hoofdstuk „Zeden en Gebruiken” nog een en ander worden medegedeeld.

In de sarat worden nog enkele aanbevolen vastendagen buiten de maand Ramadhân vermeld, doch slechts één daarvan, de tiende dag van de maand Moeharam, of „Asjoera” wordt vrij algemeen gehouden.

¹⁾ In de „nijat” formuleert de godsdienstige het voornemen om gedurende dien dag de vastenplicht naar zijn beste weten en kunnen te volbrengen. De nijat behoort trouwens ook aan iedere andere godsdienstige handeling vooraf te gaan.

Een geheel vrijwillig aanvaarden van het vasten, met het doel daardoor den een of anderen materiëelen wensch vervuld te krijgen, komt echter veel voor. Deze vorm van vrijwillige Poëasa, welke soms veel strenger wordt doorgevoerd en volgehouden dan de Mohammedaansche, is van zuiver animistischen aard en heeft in bijna alle gevallen een zakelijk doel, namelijk: het bezit van eene vrouw; het verkrijgen van rijkdom of het maken van bevordering. Soms wordt aan deze vasten dan nog eene afzondering in het gebergte toegevoegd, een tijdelijk kluizenaarschap dus. Dit laatste „mertapa” geheeten, is dan weer van Hindoeistischen oorsprong — althans dit is een Sanskritwoord, maar mogelijk deden de Javanen ook vóór de komst der Hindoes reeds aan „tapa”.

Het lijkt mij goed hierbij aan te tekenen dat overal tijdens de Poëasa, een verhoogd godsdienstig leven kan worden bemerkt, óók al wordt de vasten dan veelvuldig verzuimd.

En het is den assistent daarom ten zeerste aan te bevelen, om zich goed op de hoogte te stellen van diegenen onder zijn werkvolk, die trachten de vastenplicht volledig te volbrengen. De moeilijke eischen van onthouding, gepaard aan zwaren arbeid, zullen nu eenmaal onvermijdelijk bij de betrokkenen eene groote mate van prikkelbaarheid veroorzaken gedurende dien tijd en vanzelf ook een aanmerkelijk geringer arbeidslust en arbeidskracht.

*
**

Over de vijfde zuil van het geloof, de Haddj, of bedevaart naar Mekka, kunnen wij kort zijn. Er is daarover reeds zooveel geschreven en gesproken, dat verreweg de meeste assistenten geacht mogen worden daarvan voldoende op de hoogte te zijn.

Elk geloovige is verplicht om eenmaal in zijn leven aan de Haddj deel te nemen, maar hij mag hem alleen dan volbrengen, indien hij voldoende bezit om de reis behoorlijk te kunnen doen en bovendien ook genoeg achter kan laten voor het onderhouden van zijn gezin. Verder moet de weg naar Mekka zóó veilig zijn, dat de reiziger daarheen geen bepaald gevaar loopt, terwijl ten slotte ook voor de Haddj nog vele voorschriften van zuiver ritueelen aard gelden.

Aan de juiste vervulling der voor de Haddj godsdienstig voorgeschreven eischen wordt echter zóó slecht voldaan, dat een bekend Inheemsch bestuursambtenaar — zelf hadji — onlangs onomwonden te kennen gaf, dat niet minder dan 80 % der gehouden bedevaarten uit religieus oogpunt waardeloos moest worden geacht.

ANIMISME, HINDOEISME, BIJGELOOF.

Zoo menigmaal merkte ik een medelijdend glimlachen op, wanneer ik een en ander vertelde van het nog zoo diep ingewortelde animisme, van dat geloof aan goede en kwade geesten die voor den ouderwetschen Inlander alles bederven of alles goedmaken, naarmate hij hen verwaarloost of in eere houdt.

Hoewel de nieuwere tijd ook hierin menige ingrijpende verandering bracht, zoo bleven er toch, vooral in de buiten den sfeer der groote centra gelegen dessa's, nog vele zeden en gebruiken over, waarin niet alleen het voorvaderlijk animisme een groote rol speelt, maar waarin wij ook sporen terugvinden van het zoo lange jaren beleden Hindoeïsme.

Een zeer beknopt overzicht van hetgeen hiervan het best in het gedachtenleven der Javanen is bewaard gebleven, zal den assistent zeker wel interesseeren. Men zal mij echter ten goede houden, dat ik daarbij het uitgebreide en ook wel aantrekkelijke, maar tevens sterk vermaterialiseerde gebied der djimats (amuletten) geheel vermijdt, en mij ook niet lang ophoud bij fétichisme (oude krissen enz.) en spiritisme (oude begraafplaatsen), noch bij al wat in zwang is op landbouwgebied, meer speciaal bij de rijstcultuur!

*
**

Het is voldoende bekend, dat onder de voornaamste en nuttigste uitingen der volksbeweging in deze gewesten ook behoorde: eene krachtige aansporing tot betere betrachtting der godsdienstplichten, hetgeen een opleven van het religieuze sentiment ten gevolge had.

Deels als gevolg dáárvan, voor een ander deel echter door den wensch der intellectueele Mohammedanen om een

tegenwicht te vormen voor de steeds toenemende kerstenings-actie, vond het voorheen hier onbekende Pan-Islamisme eene uitmuntende gelegenheid om ook in deze landen vasten voet te krijgen.

Waar bovendien de rechtzinnige geloovigen in den loop der jaren tot de overtuiging waren gekomen, dat elke poging om een scherpe scheidingslijn te trekken tusschen de in het volk ook nu nog krachtig levende Hindoeleer en de eerst veel later ingevoerde Islam, onvermijdelijk ten gevolge zou hebben: de ondergang van *die* godsdienst, welke het minst diep in de volksziel en het volksleven was doorgedrongen, daar is het, van dit standpunt bezien, volkomen begrijpelijk, dat er in de laatste jaren eene zeer intensieve propaganda werd gevoerd, ten einde den Islam de alleenheerschappij over het religieleven der bevolking te verzekeren.

De Moehammadijah en de Ahmadijahbeweging, de stichting van vereenigingen als „Persatoean Islam” en „Permoefakatan Islam”, de oprichting van zoogenaamde „Arabische scholen”, het rondreizen van leden van den bond van „oelama's” en nog zoovele andere pogingen tot het propageeren van den Islam, wijzen daar wel heel duidelijk op.

Maar hoewel daarbij géén moeite, en soms ook geen geld werd gespaard, kon deze propaganda, althans onder de groote massa des volks, tot op heden nog slechts op een gedeeltelijk succes bogen.

De herinnering aan de eeuwenlang door de voorvaderen beleden, en in haar diepste wezen zoo zachtzinnige leer van Boeddha, is bij het volk nog té sterk en de animistische overtuigingswereld met hare kinderlijke en zoo dikwijls ook dichterlijke gebruiken heeft nog té weinig van hare aantrekkingskracht verloren, om gemakkelijk en geheel te kunnen worden verdrongen door de harde en weinig plooibare, bovendien monothéistische leer van Mohammed.

En hoewel niet te ontkennen valt dat de Al-Islamitisch-godsdienstige beweging gestadige vorderingen maakt, kan toch ook gerust worden beweerd, dat de tijd waarin zij haar doel zal hebben bereikt, nog in het zeer verre verschiet ligt.

Beschouwd uit een oogpunt van dogmatiek en ritus, mag

de Islam zeker wel een der starste van alle bekende groote godsdiensten worden genoemd. Elke afwijking van de voorschriften der wet, elke wijziging daarvan en elke aanpassing aan nieuwe tijden en andere zeden, hoe gering die ook mogen wezen, moet door den rechtgeloovige onverbiddelijk worden verworpen. En heel krachtig wordt hierop den nadruk gelegd door de spreuk welke de overlevering aan Mohammed in den mond legt: alle nieuwigheid is bijgeloof, alle bijgeloof is ongeloof, alle ongeloof zal gestraft worden.

Als ander uiterste, dat wil zeggen: als een der meest tolerante van de wereldgodsdiensten, mag wel gesteld worden: het zich aan de omstandigheden en raseigenschappen aangepast hebbende, eerst Zuidelijke en daarna Noordelijke Boeddhisme, hetwelk vóór den Islam vele eeuwen lang de godsdienst der Javanen was.

Het behoeft ons, wanneer wij deze tegenstelling kennen, dus geenszins te verwonderen, dat de starre Islam er na vier eeuwen nog niet in geslaagd is, om het plooibare Boeddhisme, wellicht drie maal vier eeuwen door het voorgeslacht beleden, geheel uit het denken en doen des volks te verdringen.

Als een der voornaamste bewijzen voor het feit dat het vroeger beleden Boeddhisme ook nu nog leeft in den geest en de ziel van een overgroot deel des volks, mag zeker wel genoemd worden: het brengen van offeranden en het uitspreken van gebeden en wenschen bij de zich in de oude tempels bevindende en hier en daar ook elders verspreid liggende beelden. Dit bewijs wint nog aan kracht, wanneer men daarbij bedenkt dat de Islam het maken van afbeeldingen der godheid reeds ten strengste verbiedt, laat staan het aanbidden daarvan of het brengen van offers daarvoor.

En het is volstrekt niet alleen de in den omtrek der oude tempels Boro Boedoer, Tjandi Sewoe, Mendoet, Pawon, Selo Grijo, Penataran, Singosari en andere wonende bevolking, die bij een der beelden de vervulling van een hartewensch zal gaan vragen of een gelofte afleggen, neen, daarvoor komt men ook van heinde en verre. Grif wordt toegegeven, dat de Javaan dikwijls niet eens weet welke godheid het door hem vereerde beeld eigenlijk voorstelt, maar dit is hem trouwens

ook onverschillig. Het kan evengoed Boeddha of Ciwa, Ganesa of Kala, Doerga of Laksmi wezen, maar in ieder geval brengt hij het offer slechts aan dat beeld hetwelk in zijne omgeving reeds gedurende vele generaties den roep van wondermacht bezat.

De vele nog trouw toegepaste gebruiken van Hindoeïstischen oorsprong, het feit dat in enkele streken de dagen en de werkzaamheden ook nu nog steeds gewijd zijn aan bepaalde goden uit het Hindoe-Panthéon, vormen al evenzeer een voornaam bewijs.

Zoo zal een Bantamsche tapper van palmwijn de bloemtros van de arénboom niet doorkappen alvorens met een kernspreuk Batara Toenggäl, dat is de „Eerste” te hebben aange-roepen. De man uit de Preanger heeft daarbij Sang Hijang Nata of de „Regelaar” noodig, die uit Banjoemas wendt zich tot Batara Goeroe of de „Leeraar”, allen zonder te weten dat deze drie slechts synoniemen zijn van het Oppervezen.

De verliefde man vraagt om hulp aan Dewa Kamadjaja; de verliefde vrouw richt hare smeekbede tot Roro Djonggrang of Dewi Doerga. Wenscht zij echter eene scheiding en weigert de man die, dan moet Dewi Laksmi haar helpen of in het uiterste geval: de wraakgod Jama.

De zeeman vraagt om wind aan Batara Bajoe, de op iets kwaads zinnende stemt Birawa gunstig, de aanstaande brandstichter wendt zich tot Dewa Brama, de aspirant moordenaar tracht Dewa Kala voor zich te winnen.

De reiziger vraagt een voorspoedige reis aan Boedhawaka, de speler om geluk aan Dewi Sana, de veefokker doet een beroep op Batara Balja.

De landbouwer houdt Dewa Ciwa tot vriend, Dewi Sri helpt hem aan een rijken oogst, Batara Indra beschermt zijn vruchtboomen, Jamadipati verleent hem hulp bij het planten van tweede gewassen, Batara Lodra steunt hem bij het verkrijgen van water op zijn velden en Dewi Oema beschut zijn arbeid aan huis en erf.

Thans iets over het oeroude animisme.

Natuurlijk houdt de ouderwetsche Javaan er nog huisgeesten op na en wel: de Loehoer of de Woewoeng, die op geregelden tijd met offers in hun humeur worden gehouden. De vrouwelijke geest Towok heeft haar domein in de keuken, waar de huisvrouw haar tot vriendin houdt met een aan het dak opgehangen ketoeplat. De stuipen der kinderen worden toegeschreven aan den boozen invloed van den geest Sawan; roodvonk en mazelen komen op rekening van Sarap; pokken kunnen alleen zijn veroorzaakt door Koeris. Wanneer de geest Bisoe aan het kraambed komt, wordt het kind stom geboren; is hij gezien door volwassenen, dan veroorzaakt hij bij dezen buikziekte. Al die geesten eischen natuurlijk een zoenoffer in den vorm van een kleine slamatan, op welke offermaaltijd ik in het hoofdstuk „Zeden en Gebruiken” nog nader zal terugkomen.

Blijkt eene bevalling bezwaarlijk te gaan, dan is zulks de schuld van Soempal, de miskraam is echter een gevolg van samenwerking tusschen Soempal en Lampor.

Wordt de dessa geteisterd door ziekten of vindt er herhaaldelijk misgewas plaats, dan moeten de dorpsgeesten: de „Danjang” of „Bahoe Rekso” verwaarloosd wezen. Verder zijn er nog de booze geesten „Gendroewo” en Koentianak”, de eerste zoo gevreesd door zwangere vrouwen, de tweede berucht als de boeman voor stoute kinderen. Een voor vrouwen minder, maar voor kinderen meer kwaadaardige geest is de „Wéwé” of vrouwelijke Gendroewo, die uitsluitend haar domicilie kan hebben in een bijzonder hooge en alléénstaande boom.

Een aardig gebruik in de buurt van groote en snelstroomende rivieren is het offeren van wat kleingeld aan de watergeesten, wanneer een kind voor de eerste maal over het water wordt gevoerd. De geest van de Tjioedjoeng in Bantam heet „Baginda Kelir”, die van de Serajoe in Banjoemas: „Kiai Wangsanaga”; de bevolking langs de Bengawan spreekt van den geest: „Bon-dojoedo”, die langs de Brantas noemt hem: „Djogotirto”.

Het fétichisme vinden wij terug in de vereering der krissen. De meest gebruikte daarvan is de kris Wilah Brodjol, waarvan de macht wordt toegekend om eene bevalling voorspoedig te

doen verloop, indien het lemmet met de punt naar beneden op de buik der barende vrouw wordt gelegd. En zijn — om van het zoo uitgebreide gebied der djimats of amuletten maar te zwijgen — de heilige gong van Lodojo en het kanon Kiai Dja-goer van Batavia geen fétischen?

Het verbod om vuil te verbranden op het erf na zons-ondergang, het voorschrift tot het begraven der geknipte nagels en der uitgevallen haren, het geven van eene bepaalde windrichting bij huizenbouw, zijn vermoedelijk overblijfselen uit de voorschriften der Zend-Avesta.

Aan den vooravond van het einde der Poeasa (Lebaran) worden de gestorvenen herdacht en hunne graven, voorzoo-
ver althans in de nabijheid, schoongemaakt; hier volgt men wellicht een voorschrift uit de leer van Kong Hoe Tjoe (Confucius).

Zij wier graven veraf zijn, of waarvan de laatste rust-plaats onbekend is, vereert men door op een drie-, vier- of vijfsprong bloemen te strooien, welk gebruik misschien wel van Zuidelijk Katholieke oorsprong is, althans in Portugal plaats vindt op 2 November, den Allerzielendag.

De vele heilige begraafplaatsen, waar volgens het volks-geloof de geest van den gestorven dapperen of vromen of goeden man nog steeds aanwezig is om de omgeving te beschermen en waarbij dan ook door het volk met graagte geloften worden afgelegd en gunsten worden afgesmeekt, wijzen op spiritisme.

Overal vindt men kleine plekje grond — meestal bij een bron, een hoogen boom of op een steenachtig veld — welke anker, boejoet, sial, soengil of kramat worden genoemd, naar gelang van de daaraan toegekende eigenschappen om kwaad of ongeluk te veroorzaken aan dengene die ze betreedt en naar de landstreek waarin zij zich bevinden.

Wat ik hier schreef, zal hopelijk wel voldoende zijn om aan te toonen dat er nog vele resten der voorvaderlijke godsdiensten in de gedachte van het volk leven, dat misschien sporen van de Christelijke leer kunnen worden aangewezen naast die van gebruiken ontleend aan de leer van Zoroaster

en Kong Hoe Tjoe, dat fétichisme, spiritisme, maar vooral animisme nog goede bekenden zijn.

Een bijzonder sprekend voorbeeld van religieuze verwarring maakte ik eens mede, toen in een dessa de padioogst dreigde te mislukken door een muizenplaag. Er werd eerst een slametan gebracht aan den *animistischen* geest Hama, daarna gaf men een sedekahan ter eere van Dewi Sri, de *Hindoesche* oogstgodin, maar voor den aanvang van beide offers sprak de godsdienstvoorganger de *Islamitische* opdracht of „nijat” uit.

Aan de muizen zelf werd helaas minder aandacht besteed.

In een zijner werken heeft Rabindranath Tagore eens opgemerkt dat de Westerling de natuur tracht te temmen en haar bestrijdt, terwijl de Oosterling zich met de natuur één tracht te voelen en in haar opgaat.

Hoewel hierin veel waars schuilt, zoo vergat hij daarbij, gevangen als zoovelen in het wanbegrip dat Oost en West fundamenteel verschillen, hoe beide verschijnselen afwisselend bij beiden voorkomen. Want ook wij gaan bij al onzen strijd daartegen, toch ook dikwijls op in de natuur, zooals de inheemsche de natuur soms bestrijdt, juist bij zijne poging om er zich één mee te voelen. En het is wel voornamelijk de antithese tusschen „strijd tegen” en „opgaan in”, welke het animisme in staat heeft gesteld om zich blijvend te handhaven, niet alleen bij primitieve of op lager trap zich bevindende rassen, maar ook in het gedachtenleven van cultureel hoogstaande volkeren.

De oorsprong van het animisme is trouwens bij alle menschen volmaakt dezelfde; in hunnen primitieven tijd bevolkten zij allen hunne omgeving met goden en geesten, doordat al wat zij om en boven, naast en onder zich zagen, doch niet vermochten te begrijpen, aan hun nog onontwikkeld denkleven wel moest voorkomen als bevattende een goddelijk wezen of als zijnde eene manifestatie van de zielen der

afgestorvenen, welke beiden natuurlijk niet alleen vereerenswaardig waren, maar in de allereerste plaats ook vereerensnoodig.

Zoo aanbad men de zon om haar lichtschenkende en levenwekkende kracht, zoo vereerde men de rivieren met haar vruchtbaarmakend water, zoo had ook de aarde haren eeredienst, want uit haar schoot kwam het voedsel voor mensch en dier.

Een grillig gevormde bergtop, een grot met vreemdsoortige druiptsteenformatie, een eeuwenoude boom, een voorvaderlijk graf, die allen werden gedacht als bewoond door geesten aan wie de noodige eerbied moest worden betoond. Ook in de groei der gewassen, in het verloop van lichaamskwalen en ziekten, in het ruischen van het water der rivieren, in het fluiten van den wind door de bamboes, konden volkeren, begaafd met eene zoo levendige fantasie als de Oostersche, niet wel anders dan het werk van geesten zien, van geesten die men alleen te vriend kon en ook moest houden door het brengen van offers.

*
**

Door den grooten invloed welke het animisme ook thans nog heeft op het denken en doen van vele minder ontwikkelde Inlanders is en blijft het een factor, waarmede bij de beoordeeling van hunne gedachten en daden terdege rekening moet worden gehouden door een ieder die veel met hen in contact komt.

Het moge nu al waar zijn dat het Javaansche volk in vele opzichten nog bij ons ten achter staat, daarbij moet toch altijd worden bedacht, en zeker vóórdát men zich daarover minder gunstig uitspreekt, dat de Javaan steeds heeft gemist al die wetenschap en al dat beschavingsmateriaal, welke in den loop der eeuwen door geestelijk hoogstaande voorouders voor ons werden verzameld en tot gebruik geordend.

Wij hebben met behulp daarvan den samenhang der feiten in de natuur, en de wetten waardoor deze beheerscht

worden, niet alleen beter leeren begrijpen, maar ook ons hooger standpunt van ontwikkeling kunnen bereiken.

De Javaan kent echter slechts onvolkomen de eigenschappen van dieren en planten, hetgeen zijn veeteelt en landbouw verre ten achter doet staan bij de onze.

Hij is nog volslagen onbekend met wetenschappelijke gezondheidsmaatregelen en dit veroorzaakt zijne groote hulpeloosheid tegenover vele verderfelijke ziekten.

Zijn onvoldoende kijk op de juistheid der verhoudingen; zijn gebrek aan grondig oordeel over toestanden; zijne onbekendheid met handige hulpmiddelen; kortom het gemis van al datgene wat wij sinds lange tijden bezitten, is oorzaak dat hij minder rationeel arbeidt en minder practisch geschoold is; dat hij slechter gekleed, gevoed en gehuisvest is; dat hij meer heeft te lijden van ziekten en gebreken dan zijn natuurgenooot in het Westen.

Het waren de afhankelijkheid, waarin zij zich gevoelden ten opzichte van de hun omringende natuurkrachten, hun tekort aan deductie en combinatievermogen, hun gebrek aan inzicht in de werkelijkheid en hun gevoel van machteloosheid tegenover de omgeving welke de inheemschen, evenals met alle primitieve volkeren eenmaal het geval was, een ziel deden toekennen aan al wat zij zagen en hoorden, maar niet begrepen.

Dit animisme brengt nu eenmaal mede: eene verdrietige verwarring van religie met bijgeloof, een verkeerde waarneming en daardoor foutieve uitlegging der natuurwetten, zoomede eene onlogische associatie van de meest uiteenlopende denkbeelden.

Uitsluitend hierin ook moeten wij de oorzaak zoeken van het feit dat vele der karakteruitingen van het inheemsche volk ons somwijlen zoo onbegrijpelijk voorkomen, hoewel zij dat voor den kenner bij eene nadere beschouwing toch werkelijk niet zijn. Indien wij ons in dergelijke gevallen maar heel even konden verplaatsen in *zijne* animistische denkwijze, indien wij animistisch konden medevoelen bij hetgeen *hij* op dat oogenblik doet, dan zouden wij al spoedig moeten erkennen, dat, *van zijn standpunt*, de gedachte juist en de

daad goed was hoe verkeerd en slecht die *ons* ook mogen voorkomen.

Wij mogen toch nimmer vergeten dat elk volkskarakter wordt gevormd door de som van alle eigenschappen, welke een volk zich verwierf in den loop eener door de eeuwen heengaande cultuurhistorische ontwikkeling en wij moeten steeds er aan denken dat het daardoor ten slotte is geworden: een hier meer, daar minder geslaagd product van drie factoren, namelijk van levensomstandigheden, van opvoeding en van erfelijkheid.

Ontleden wij nu deze factoren, dan constateeren wij al spoedig dat zij op de karaktervorming der Javanen — vooral in de laatste vijf eeuwen, en dus reeds door vele generaties heen — vrijwel doorlopend een ongunstigen invloed uitoefenden.

Nemen wij bijvoorbeeld de *levensomstandigheden*, waaronder ook te begrijpen zijn de groote vruchtbaarheid van den bodem, het heete klimaat, de physieke achteruitgang van het ras, de concurrentie met beter toegeruste volkeren, dan moeten deze omstandigheden zeer zeker hebben medegewerkt aan het ontstaan der huidige economische zwakte en minder goede sociale eigenschappen.

Verder maakte de *opvoeding*, waarbij den kinderen reeds van jongsaf aan een onbegrensde eerbied en onbeperkte onderdanigheid voor hooger geplaatsten en meer bezittenden werd ingeprent, vele Inlanders tot zeer nederige, leidzame en willooze menschen.

De derde factor eindelijk: de *erfelijkheid*, gaf den opvolgenden geslachten bij hunne geboorte reeds mede, zorgeloosheid en berusting, indolentie en spilzucht, animisme en bijgeloof, al welke eigenschappen — met nog vele andere — oorzaak waren, dat de energie verminderde, het zelfbewustzijn werd vernietigd, de strijd om het bestaan steeds zwaarder werd, tot eindelijk die ons allen bekende geestelijke, zedelijke en maatschappelijke stilstand intrad, welke thans echter weer voorbij is en plaats heeft gemaakt voor beweging en voortgang, voor een streven naar hooger en beter op elk gebied.

TIJDREKENINGEN.

De maan, wier phasen gedurig terugkeeren met de grootste regelmaat en wier stand door een ieder gemakkelijk kan worden nagegaan, moet daardoor wel vanzelf de meest natuurlijke en eenvoudige tijdwijzer worden genoemd. Het is dan ook geen wonder dat wij als grondslag van bijna alle tijdrekeningen aantreffen: de omloopsduur van de maan, namelijk 29 à 30 dagen. Niet zelden echter ontwaren wij in de oude kalenders ook eene, nu eens meer, dan weer minder geslaagde poging om het maanjaar met het zonnejaar in overeenstemming te brengen, welk laatste immers 11 à 12 dagen langer duurt dan de twaalf omloopstijden der maan te samen. Later hebben sommige volkeren deze van het zonnejaar overschietende dagen over de maanden van het maanjaar verdeeld, waardoor dit laatste uiteraard zijne beteekenis verloor en de ook thans nog in Westersche landen geldende kalender werd ingesteld.

De oude Hindoe-Javaansche tijdrekening was een compromis tusschen het zonnejaar en het maanjaar in dier voege, dat door het invoeren van enkele langere maanden de duur van het jaar zoo goed mogelijk met den omloopstijd van beide lichamen in overeenstemming werd gebracht.

Deze Hindoe-Javaansche tijdrekening — ingevoerd in 78 na Christus, in het jaar dat Adji-Çaka*) naar Java zou zijn gekomen — werd echter door de Javanen in het jaar 1555 Çaka (ons jaar 1633), onder den invloed der Arabische tijdrekening, weer verlaten, om terug te keeren tot het maanjaar, nu in bepaalde jaren aangevuld met een schrikkelmaand.

Dit Javaansch-Mohammedaansche maanjaar bestaat evenals het Arabische uit 12 maanden, waarvan de evene 29 en de onevene 30 dagen tellen, zoodat een jaar wordt gevormd door 354 dagen.

Een cyclus van acht van dergelijke jaren wordt met den naam „windoe” aangeduid en om nu de in één windoe ont-

*) Deze legendarische figuur wordt ook genoemd als de samensteller van het huidige Javaansche alphabet.

stane achterstand van drie dagen in te halen, zijn het 2e, 4e en 8e jaar daarvan tot schrikkeljaren gemaakt, door in die jaren één dag toe te voegen aan de twaalfde, dus laatste maand.

De „windoe” of Javaansch Mohammedaansche cyclus van acht jaren, bestaat alzoo uit $8 \times 354 + 3 = 2835$ dagen, welk getal tevens een veelvoud is van 7, en dus 405 perioden vormt van één week of „woekoe”.

De Arabische en Javaansche namen der maanden zijn:

Arabisch	Javaansch
Mocharram	Soero
Safar	Sapar
Rabingoe'l-awal	Moeloed
Rabingoe'l-achir	Rabingoelakir
Djoemadi'l-awal	Djoemadilawal
Djoemadi'l-achir	Djoemadilakir
Radjab	Redjeb
Sja'ban	Roewah
Ramadlan	Poso
Sjawal	Sawal
Dzoel-qa'dah	Doelkangidah
Dzoel-hidjah	Besar

De zeven dagen der „woekoe” dragen de ondervolgende namen, waarachter zijn vermeld de daarmede eens in de vijf en dertig dagen samenvallende vijf pasardagen, waarop nog nader wordt teruggekomen.

Jav. Hind.	Jav. Moh.	Pasardagen	Nederlandsch
Dité	Ngahad (Minggoe)	Paing	Zondag
Soma	Senen	Pon	Maandag
Anggara	Selasa	Wagé	Dinsdag
Boedha	Rebo	Kliwon	Woensdag
Respati	Kemis	Legi	Donderdag
Soekra	Djoemoengah (Djoemahat)	Paing	Vrijdag
Toempak	Setoe (Saptoe)	Pon	Zaterdag

Aangezien het *eerste* jaar van een „windoe” 354 dagen telt — alzoo 50 weekoes van $7 +$ nog 4 dagen — zal het *tweede* jaar daarvan moeten aanvangen met den *vijfden* dag eener weekoe.

Waar men nu aan de hand dezer telling het eerste jaar van een windoe met het cijfer 1 heeft benoemd (dat jaar vangt steeds met een *vasten* dag der week aan) daar benoemt men het tweede jaar — in verband met den aanvang op den *vijfden* dag der week — met het cijfer 5.

Dit tweede jaar is echter een schrikkeljaar en nu blijven er dus geen 4 doch 5 dagen over, zoodat het 3e jaar met den *zesden* dag der week zou moeten aanvangen, ware het niet dat de overschietende 4 dagen van het eerste jaar daarbij worden opgeteld, waardoor het met den *tienden* dag, alzoo met den *derden* eener week ($7 + 3 = 10$) begint.

Hierdoor draagt het derde jaar van een windoe dus het cijfer 3, terwijl men, door voortzetting van deze berekening, de volgende reeks van cijfers verkrijgt ter benoeming van ieder der acht windoejaren, namelijk 1 - 5 - 3 - 7 - 4 - 2 - 6 - 3.

Deze cijfers worden „neptoe” genoemd, welke ieder een eigen naam dragen, overeenkomende met de corresponderende letters van het Arabische alphabet, namelijk: alip, ehé, djimawal, djé, dal, bé, wawoe en djimakir.

De neptoes — hoewel telwoorden — worden in dezelfde volgorde ook gebruikt om den *naam* van elk der acht jaren van een „windoe” aan te duiden.

Deze windoes van acht jaren worden weer verdeeld in vier groepen waarvan de eerste: windoe hadi, de tweede: windoe koentoro, de derde: windoe sengoro en de vierde: windoe santjojo wordt genoemd.

Elk jaar, natuurlijk berekend van af den dag zijner geboorte, hetwelk volgt op een cyclus van vier windoe's van acht, dus te samen twee en dertig jaar — alzoo het 33e, 65e en 97e — is in het leven van den Javaan van het grootste belang en de gegoeden onder hen vieren die zoogenaamde „toemboek tahoen” dan ook met zooveel mogelijk luister.

Voor zoover de Javaan nog al veel met ons in contact komt, leert hij in de practijk van den dagelijkschen arbeid

al heel gauw onze tijdrekening gebruiken, in zijn huiselijk leven echter, zoomede bij de bepaling van godsdienstige feestdagen wordt uitsluitend met het Javaansch-Mohammedaansche en in heel enkele gevallen, ook met het Arabische jaar rekening gehouden.

***

De Arabische tijdrekening, overigens in telling tamelijk nauwkeurig overeenstemmend met de Javaansche — zij verschilt daarmede slechts 1 dag in 120 jaar — wordt verdeeld in kringen van 30 jaren, waarvan er 11 schrikkelen, hetgeen dus ongeveer overeenkomt met 3 in één windoe van 8 jaar. De schrikkeljaren zijn het 2e, 5e, 7e, 10e, 13e, 16e, 18e, 21e, 24e, 26e, en 29e jaar van een kring, terwijl de geheele tijdrekening aanvangt met het jaar waarin de Profeet Mohammed van Mekka naar Medina verhuisde (622 na Chr.).

***

Naast de week van zeven dagen, kent de Javaan ook nog een zoogenaamde pasarweek van vijf dagen, welke eeuwen geleden moet zijn ontstaan uit het samengaan van vijf dessa's, waarbinnen dan om de beurt de markt werd gehouden. Deze dagen heeten Kliwon, Legi, Paing, Pon en Wagé.

Doordien de week altijd met Ngahad begint en de pasarweek steeds met Kliwon, geven deze reeksen van 7 en 5 dagen te samen 35 combinaties, die na 35 dagen steeds in dezelfde volgorde terugkeeren. Beginnen wij met de eerste combinatie Ngahad — Kliwon, dan heet dus de 36e dag daarna eveneens weer Ngahad — Kliwon.

Waar de Javanen in het dagelijksch leven vrijwel uitsluitend van deze samenvoeging gebruik maken en de dagen waarop zich gewichtige gevallen voordeden, als huwelijk, geboorte, overlijden, bandjir, uitbarsting enz. daarnaar berekenen en onthouden, daar komt het mij zeer wenschelijk voor dat de assistent hiervan goed op de hoogte is. Het eenvoudigste middel daartoe zou wezen, zich in het bezit te stellen van een kalender, waarin alle tijdrekeningen (Europeesche, Chineesche, Javaansche, Arabische en Pranotomongso) voorkomen, met vermelding van jaar, maand, windoe,

woekoe en pasardagen, zooals men die bijvoorbeeld zou kunnen compileeren uit enkele almanakken van Javaansche en Chineesche origine. Vergis ik mij niet, dan geeft ook het Bureau voor Volkslectuur jaarlijks zoo'n kalender uit in verschillende inheemsche talen.

Als voorbeeld moge hier dienen, dat 31 December 1929 gelijk staat met 29 Redjeb 1860 van het jaar Ehé, op den pasardag Pon, samenvallend met den weekdag Selasa in de 18e woekoe. 31 December 1929 correspondeert ook met 29 Radjab van het Arabische jaar 1348, met 1 Tsap-Dji-Goe van het Chineesche jaar 18 der Republiek en met den 10en dag der 7e mongso uit den landbouwkalender.

**

Ten slotte is er ook nog een landbouwkalender, welke niet overeenstemt met het maan — of zonnejaar, doch gebaseerd is op de tijdstippen waarin men met de meeste kans op welslagen kan beginnen met een bepaalden landbouw of anderen arbeid. Deze reeds heel oude, maar voorheen sterk wisselende en meestal vage tijdrekening — welke langs empiristischen weg verkregen werd door de grootste schaduwlengte van een staand mensch, uitgedrukt in de lengte zijner voeten, voor den aanvang van een bepaalde periode aan te nemen — werd in het jaar 1855 van onze telling door den Soesoehoenan van Solo vastgelegd in eene regeling van twaalf, op denzelfden aanvangsdatum terugkeerende perioden, welke regeling „pranotomongso” is genoemd.

Aangezien de Javaan ook voor doeleinden — geheel vallende buiten den landbouw en hoofdzakelijk neerkomende op bijgeloof — nog al eens van deze „Pranoto-mongso” gebruik maakt en dan in combinatie met de 7 dagen der week en de 5 pasardagen, zoo vermeen ik eene uiteenzetting daarvan den assistent niet te mogen onthouden.

Aangeteekend zij vooraf dat de eerste 10 maandnamen van een „Pranotomongso” niets anders zijn dan de Javaansche ranggetallen van 1 tot 10, terwijl de twee laatste de namen zijn van de 11e en 12e maand der Hindoesche tijdrekening.

1.	Mongso	Kaso,	41	dagen van	22 Juni tot	1 Augustus.
2.	"	Karo	23	"	"	2 Aug. " 24
3.	"	Katigo,	24	"	"	25 " 17 September
4.	"	Kapat,	25	"	"	18 Sept. " 12 October.
5.	"	Kalimo,	27	"	"	13 Oct. " 8 November
6.	"	Kanem,	43	"	"	9 Nov. " 21 December.
7.	"	Kapitoe,	43	"	"	22 Dec. " 2 Februari.
8.	"	Kawoloe,	26	"	"	3 Febr. " 28 Februari.
9.	"	Kasongo,	25	"	"	1 Maart " 25 Maart
10.	"	Kasadoso,	24	"	"	26 Maart " 18 April.
11.	"	Desto,	23	"	"	19 April " 11 Mei.
12.	"	Sodo,	41	"	"	12 Mei " 21 Juni.

Te zamen geteld, geven deze twaalf mongso's eene uitkomst van 365 dagen; om nu toch ook hierin het juiste zonnejaar te kunnen volgen werd, in navolging van ons schrikkeljaar, bepaald, dat om de vier jaren de achtste mongso of kawoloe, 27 in stede van 26 dagen zou tellen.

Ik merkte reeds hiervoren op dat de Javaan van het samenvallen eener bepaalde mongso met de week en pasar-weekcombinatie, gebruik maakt voor bijgeloovige doeleinden, bijvoorbeeld: voor het uitzoeken van een goeden dag tot het beginnen van zekere werkzaamheden, voor het nagaan der eigenschappen welke de pasgeborene in zijn later leven zal hebben, voor de richting waarin hij zijn huis zal bouwen enz. De hiervoor gebruikelijke berekeningen en woorden noemt men „pétangan” en „primbon”⁽¹⁾ en in de echt Javaansche dessa wordt van deze formules door den doekoen nog veel gebruik gemaakt.

Hoewel dit hoofdstuk daardoor wellicht wat uitvoerig zal worden, zoo vermeen ik den assistent een voorbeeld van deze voorspellingswijzen niet te mogen onthouden, waarvoor dan zal worden genomen een der meest toegepaste methoden voor het uitzoeken der eigenschappen welke een vriend of vijand heeft, of welke een pasgeboren kind op later leeftijd zal vertoonen.

*
**

Om deze hoedanigheden te kunnen vaststellen gaat men eerst na in de hoeveelste mongso, en op den hoeveelsten

¹⁾ Primbon beteekent eigenlijk „geschrift”. Daarin kan van alles staan, ook en vooral mystiek, maar toch hoofdzakelijk de pétangan en andere hulpmiddelen bij voorspelling.

weekdag en pasardag iemand geboren is. Daarna zoekt men in de primbon de eigenschappen op welke aan deze mongso en aan dien pasar- en weekdag verbonden zijn. En vervolgens tracht men, door ze met elkander in verband te brengen, uit de zodoende verkregen aanwijzingen tot eene voorspelling te komen.

Deze eigenschappen, zoomede de tijden waaraan zij onverbrekkelijk verbonden heeten te zijn, zal ik hieronder laten volgen met de vertaling er achter.

Mongso Kaso — Piwelasan — medelijdend van aard of zacht van inborst

„ Karo = Tjarobo = gulzig eter; in het algemeen: inhalig.

„ Katigo = Koemet = gierig en koppig.

„ Kapat = Resikan = oprecht en nauwkeurig.

„ Kalimo = Djoewéh = schreeuwerig en onnadenkend.

„ Kanem = Lantip Hatiné = schérpzinnig en overlegend.

„ Kapitoe = Tjengkiling = driftig — eventueel ook handtastelijk.

„ Kawoloe = Madio = niet goed, ook niet slecht, maar onberekenbaar.

„ Kasongo = Barabah = grootspreker en eigenwijs.

„ Kasadoso = Laran hatèn = najverig en onverdraagzaam.

„ Desto = Tjalimoet = onbetrouwbaar en diefachtig.

„ Sodo = Sedeng = evenwichtig en beheerscht.

Paing = Milikan = begeerig en koopziek.

Pon = Pamer = pronkziek en opschiklievend.

Wagé = Kakon hatèn = wreed en hardvochtig.

Kliwon = Mitjoro = goed spreker en schrijver.

Legi = Mengkoe = leergierig en arbeidzaam.

Ngahad = Samoedono = huichelaar en valsch van karakter.

Senen = Samoewo = slaagt in alles wat hij onderneemt.

Selasa = Soedjono = ongeloovig en twijfelaar.

Rebo = Sembodo = plichtsgetrouw en rechtvaardig.

Kemis = Soeroso = fijngevoelig en behulpzaam.

Djoemoengah = Soetji = openhartig en betrouwbaar.

Setoe = Kasoemboeng = opofferend en weldadig.

Door nu de primbon te combineeren met de pètangan, door dus de eigenschappen na te gaan en deze te verbinden met den pasardag, weekdag en mongso waarop iemand geboren is, wordt een oordeel gevormd over het karakter van dengene wien het onderzoek betrof. Gewoonlijk geschiedt dit onderzoek door den doekoen, maar er moet bij gezegd worden dat deze de verkregen uitkomst altijd vergezeld doet gaan van de waarschuwing: „indien Goesti Allah wil dat het zoo wezen zal”..... en óók: dat men er zich gewoonlijk niet al te veel van aantrekt. Wat maar goed is ook, want er zijn natuurlijk verschrikkelijk slechte combinaties!

Iemand, geboren op den Woekoedag Djoemoengah, samenvallende met den Pasardag Legi en tijdens de Mongso Kaso, zal dus — volgens deze methode — een openhartig en betrouwbaar persoon zijn, leergierig en arbeidzaam van aard, zoomede medelijdend en zacht van inborst.

Het kan natuurlijk voorkomen dat de eigenschappen elkander geheel en al tegenspreken, bijvoorbeeld: iemand die geboren is in de Mongso Kaso op den Pasardag Wagé, samenvallend met den Woekoedag Setoe — zou dus gelijktijdig medelijdend, wreed en opofferend moeten zijn. In dergelijke gevallen geeft de primbon — bij wijze van correctie — echter ook de daarvoor passende slametan aan, welke de doekoen, die liefst iedereen te vriend houdt dan met graagte toepast.

ZEDEN EN GEBRUIKEN.

Naast de zeden en gebruiken — veelal van godsdienstigen of maatschappelijken aard — waarvan reeds in de vóór-gaande hoofdstukken werd melding gemaakt, moge thans een kort overzicht volgen van die, welke gelden bij de verschillende stadia van het leven, zooals: het huwelijk en de scheiding, de zwangerschap en de geboorte, de besnijdenis

en het tanden vijlen, het overlijden en begraven. Vanzelf zullen daarbij ter sprake komen de offerfeesten: sedekah, sadjen, walimah, soertanah, slametan enz., welke alle hetzelfde doel en dezelfde beteekenis hebben, doch slechts in naam verschillen naar gelang van de gelegenheid waarbij zij plaats vinden.

Vooraf zij nog aangeteekend dat de gebruiken niet overal gelijk zijn — en zóó al — dan toch dikwijls op afwijkende wijze worden gevolgd, terwijl bovendien in vele streken van Java, vooral in de groote centra van bevolking kan worden geconstateerd, dat sommige ervan geheel of gedeeltelijk worden verwaarloosd. Ik geef hier dan ook slechts weer die zeden en gebruiken, welke in de Javaansche dessa's nog vrij algemeen in zwang zijn en tamelijk trouw worden gehandhaafd.

HET HUWELIJK.

Wordt het huwelijksrecht bij de Javanen in hoofdzaak beheerscht door de instellingen van den Islam, het huwelijk *zelf* daarentegen vertoont vele gebruiken van Hindoeïstischen en Animistischen aard. Het draagt een zelfde karakter als in het Westen, met een huwelijksverbod tusschen sommige verwanten, doch met dit verschil, dat een „toekon” (toekoe = koopen) moet worden betaald, waarbij echter het begrip „koopen” reeds zoover is uitgesleten, dat men de toekon (toekon = ngoko en toembasan-kromo) beter zou kunnen noemen: een gift voor de familie der aanstaande vrouw.

Hoewel het onder de moderne Javanen meer en meer in zwang komt dat de jongeman, na voorafgaande kennis-making, zelf zijn aanstaande vrouw ten huwelijk vraagt, zoo kan men toch met zekerheid zeggen dat zulks in de binnenlanden, en in het algemeen onder de niet intellectueelen, nog niet voorkomt. Evenals bij de meeste Oostersche volkeren wordt ook door de Javanen gebruik gemaakt van de diensten der huwelijksmakelaars, die, buiten den jongen en het meisje om, met de wederzijdsche ouders het noodige bespreken en regelen.

Is alles in orde en de *remboeg mateng* (dat is: de overeenkomst rijp) dan wordt de beslissing aan de kinderen medegedeeld en de huwelijksdag bepaald, waarvoor een z.g. „goede dag” wordt uitgezocht. Sommige maanden staan ten deze bekend als ongunstig, andere als heel gunstig en er zijn vaste geluksdagen die de doekoen door berekening vindt.

Eigenaardig is hierbij dat de maand Soero voor de aanzienlijken „goed” en voor de anderen „slecht” wordt genoemd, hetgeen vermoedelijk een overblijfsel is van de aloude adat en de scherpe scheiding der standen in vroegere jaren duidelijk typeert.

Regel is dat een huwelijk zoo luisterrijk mogelijk wordt gevierd en hoewel in bijzondere gevallen ook kan worden volstaan met een eenvoudigen slametan voor enkele genoodigden, zoo gaan er toch bij de aanzienlijken minstens drie en soms acht dagen mee heen.

De kleeding van bruid en bruidegom, de voorziening van het staatsiebed, de houding van beiden en de zalving met boréh, het kapsel en de rood geverfde nagels, de „midodarenèni” die den vorigen avond wordt gevierd en de verlovingsgaven of „peningset”, dit alles is ceremonieel tot in de puntjes geregeld, doch komt in zijn vollen omvang alleen in toepassing bij de zeer goed gesitueerden.

De onbemiddelde geeft echter slechts een klein feestje den avond te voren — waarbij alleen naaste verwanten of enkele goede vrienden aanzitten — en den volgenden ochtend wordt dan het huwelijk voltrokken in de mesigit, terwijl op dien avond óók nog een eenvoudige maaltijd plaats vindt voor enkele genoodigden.

Op den 5en (pasaran) en den 35en (selapanan) herinneringsdag van het huwelijk wordt wederom een kleine slametan gegeven, terwijl verder het gebruik medebrengt dat het bruidspaar vóór de „selapanan” géén reizen mag maken en géén rivieren mag oversteken.

Evenals onder vele andere volkeren van dezen Archipel (Lampongers, Barito-Dajaks, Balineezen, Menangkabauers, Atjehers) komt ook onder Javanen en Soendaneezen het kinderhuwelijk veel voor. Bij zoodanig huwelijk worden dezelfde

formaliteiten vervuld als bij dat van volwassenen, doch heeft er gééne samenleving plaats voor en al eer het puberteits tijdperk bij beiden is ingetreden. En dan komt er nog dikwijls eene scheiding die de samenleving onnoodig en onmogelijk maakt, of haar van heel korten duur, en slechts formeel doet zijn.

Gewoonlijk zijn er drie factoren welke den ouders aanleiding geven tot het sluiten van een huwelijk tusschen hunne nog jonge kinderen:

- 1e. een binnen de eigen familie zeer gewenschte verbintenis;
2. een later vermijden der onaangenaamheden welke meestal het gevolg zijn van een afgewezen huwelijksaanzoek;
3. de verzekering der virginiteit.

Men verwacht deze huwelijken, waarbij beide partijen nog kinderen zijn, wel eens met het huwelijk door den volwassen man gesloten met een meisje hetwelk nog niet den huwbaren leeftijd heeft bereikt. Helaas komen deze hier en daar nog al eens voor, waarbij dan meestal hartstocht van den man en hebzucht der ouders van het meisje in het spel is. Er bestaat gelukkig een streven — uitgaande van de moderneren — om *dergelijke* kinderhuwelijken zooveel mogelijk tegen te gaan en er is destijds ook van Regeeringswege eene verhindering in het leven geroepen, welke echter kort daarna weder werd ingetrokken.

DE ECHTSCHIEDING.

De echtscheiding is bij den Javaan feitelijk niets anders dan eene „verstooting” der vrouw, welke dan echter gebonden is aan in de godsdienstige wet vastgelegde verplichtingen en vormen.

Zij moet der vrouw driemaal worden aangezegd, maar zoolang de derde aanzegging nog niet heeft plaats gehad, kan de man zijn vrouw eenvoudig terugnemen zonder dat

zij zelf daarin gekend behoeft te worden. Laat de man echter de „iddahperiode” (waarover later) verstrijken, dan is de echtscheiding voltooid en moet de man, bijaldien hij dezelfde vrouw terugwenscht, daarmee een nieuw huwelijk aangaan, waartoe dan uiteraard haar toestemming noodig is. Daarbij geldt dan echter de bepaling dat de vrouw vóórdien eerst met een ander man moet gehuwd geweest zijn, terwijl een dergelijk „reparatiehuwelijk” niet meer mogelijk is na 3×3 verstootingen, dus na 3 echtscheidingen.

De Iddahperiode duurt in Indie gewoonlijk *honderd* dagen, maar in geval van zwangerschap is dat tijdvak eerst veertig dagen na de bevalling verstreken. Hoewel dit niet geheel juist de toestand weergeeft, zou men de Iddahperiode toch het beste kunnen noemen: het tijdvak waarin de scheiding nog hangende is.

Gedurende het Iddahtijdvak is de man verplicht de vrouw, waarvan hij alsdan immers nog niet volkomen gescheiden is, huivesting en levensonderhoud te verschaffen, maar waar dit zoo dikwijls wordt nagelaten en de verstootene nog geen huwelijk met een ander mag aangaan, daar ligt hierin voor de vrouw vaak eene aanleiding om zich te prostitueren.

Over geheel Java is verder in zwang de „taklek” of voorwaardelijke verstooting. Taklek beteekent feitelijk „ophangen”, namelijk ophanging van de talak aan één bepaalde of aan meerdere voorwaarden.

In hoofdzaak komt zij hierop neer, dat de man verklaart, dat telkens wanneer hij zijne vrouw gedurende eene maand het wettelijk verplichte levensonderhoud niet zal hebben gegeven of telkens wanneer hij haar gedurende 6 maanden te lande of 1 jaar over zee zal hebben verlaten of eens zal hebben mishandeld, en zij, daarmee geen genoegen nemende, de zaak aangeeft bij den priesterraad en haar beweren wettig bewijst, dat alsdan de vrouw door ééne verstooting van hem zal gescheiden zijn en dus, als haar man niet binnen 3 maanden tot haar komt en den verbroken band herstelt, trouwen kan met wien zij verkiest.

Hieraan moet nog worden toegevoegd dat de termijnen

van 6 maanden te land en 1 jaar over zee niet altijd gelijk zijn. Dikwijls is het 7 maanden te land en 2 jaar over zee.

Dat polygamie door den Islam wordt toegestaan, is den assistent natuurlijk wel bekend; dat de gewone arbeider echter bijna altijd monogaam leeft mag er wel even worden bijgevoegd. De officiële regeling betreffende huwelijk en verstooting kan worden gevonden in het Staatsblad No. 348 van 1929.

DE ZWANGERSCHAP.

Elke maand, van af de eerste waarin de zwangerschap is geconstateerd tot aan de negende toe, wordt een kleine slametan gegeven. Vermelding verdient alleen dat in de vijfde maand van *elke* zwangerschap de „hatoer hatoer” plaats vindt, dat is de kennisgave aan verwanten en bureu, met aanbieding van diverse spijzen in een „takir pontang” en met verzoek om de „pangestoe” of gelukwensch voor voorspoedig bevalling. In de zevende maand van de *eerste* zwangerschap wordt de „tingkep” gevierd met bijzondere ceremoniën, o.a. het baden der aanstaande moeder, soms tegelijk met haar man, terwijl daarbij dan zoo mogelijk een wajangpartij wordt gegeven.

DE GEBOORTE.

Wanneer de geboorte voorspoedig verloopt, dan vindt op den dag zelve een eenvoudige slametan plaats, verloopt zij echter moeilijk, dan worden vele bijgeloovige gebruiken toegepast, zooals wassching met water waarin bloemen liggen, zalven met boréh van de navelomgeving, min of meer krasse manipulaties van de doekoen branak (vroedvrouw), een offer in den vorm van wat rijstkorrels en een pisang aan den geest

Lampor. Daar waar men over de keris „Brodjol”*) beschikt, wordt deze met de punt naar beneden op de buik der barende vrouw gelegd, terwijl de doekoen daarbij verschillende spreuken mompelt.

Behalve de „brokohan” op den geboortedag, worden nog verschillende andere slametans gehouden.

1e. Op den vijfden dag, waarbij als regel het kind meteen een naam krijgt;

2e. Bij het afvallen van de afgebonden navelstreng (moe-poeti of poepak poeser), in welken nacht het kind niet mag worden neergelegd, doch steeds gedragen of op de schoot gehouden moet worden;

3e. Na ommekomst van vijf woekoes, dus de dag volgende op den 35en dag, de zoogenaamde „wetonan”;

4e. Op den dag der „toemboek woekoe” dat is na 7×5 weken of 245 dagen;

Op dezen dag vinden ook onderscheidene ceremoniën plaats, omdat dan tevens het kind voor het eerst met den grond in aanraking wordt gebracht — „tedak siti”.

5e. Op den eersten verjaardag, volgens Jav. Moh. tijdrekening dus op den 355en dag.

Behalve deze vaste slametans, ziet men ook nog wel een kleine maaltijd houden bij het „kemoerap” of voor de eerste maal zich zelf kunnen omkeeren, bij het „njapih” of speenen, bij het „berangkang” of kruipen en bij het „loemampah” of loopen.

*
**

DE BESNIJDENIS EN HET TANDENVIJLEN.

De besnijdenis (Jav: — Soenat; Soend. = Sepitan) en het tandenvijlen (Jav. = pangoer) (Soend. = peper) worden zoowel bij de jongens als bij de meisjes uitgevoerd, zij vinden

*) De „Wilah Brodjol” is een der vier en vijftig verschillende lemmetvormen welke de Javaansche keris kan vertoonen, zij is recht en heeft geen enkele versiering. Brodjol beteekent: gemakkelijk een plaats verlaten waarin men opgesloten zit, vandaar waarschijnlijk het gebruik van deze kerisvorm bij moeilijke bevallingen.

echter niet altijd op denzelfden leeftijd plaats.*) Aangenomen mag echter worden dat de besnijdenis steeds voor den vijftienjarigen leeftijd gebeurt en het tandenvijlen vóór het bereiken der puberteit. Met de besnijdenis wordt de opname in het geloof gesymboliseerd; het tandenvijlen zal wel op schoonheidsbegrippen berusten.

Ook besnijdenis en tandenvijlen gaan dikwijls met groote feestelijkheden gepaard, welke in beide gevallen echter geen ander doel hebben dan kwade invloeden te weren en zegen te verkrijgen, terwijl zij tevens meestal de kinderen in een geestestoestand brengen, waarin deze minder opzien tegen de hen wachtende pijnlijke manipulaties. Gewoonte is dat meerdere kinderen de besnijdenis op één dag ondergaan, waartoe de armen dan aan een rijken buurman eene geldelijke bijdrage geven, ten einde zodoende zelf geringe kosten te hebben en hun kind tòch in de gelegenheid te stellen de feestelijkheden zooveel mogelijk mede te maken.

HET OVERLIJDEN.

Zoodra de dood is ingetreden, wordt het lijk met het hoofd naar het Westen gelegd in eene richting van Oost naar West, soms in huis, soms ook op een bank of op een matje op het voorerf. De wassching geschiedt bij voorkeur door de naaste verwanten en wel achtereenvolgens met gewoon water, met loogwater, met zuurwater, met zoutwater en met welriekend water, welke vijfvoudige wassching echter in de kringen der minder goed gesitueerden meestal wordt teruggebracht tot eene tweevoudige.

Na de wassching legt men den doode in eene richting Noord-Zuid, met het hoofd naar het Noorden en worden de armen over de borst gekruist. Vervolgens omwindt men het lijk met wit katoen in drie, vijf of zeven wendingen — al

*) Aangeteekend dient echter te worden dat het tandenvijlen bij den jongen en de besnijdenis bij het meisje lang niet algemeen worden toegepast.

naar gelang de gegoedheid — welke met een gelijk getal banden worden vastgemaakt. Zóó ingewikkeld, wordt het lijk geplaatst — hetzij op een lijkbaar, hetzij op een matje — in het voorvertrek der woning, met de voeten naar de deur gekeerd, waarna men er snoeren van bloemen over heen legt.

Nadat wierook is gebrand, zoodanig dat de dampen over den doode heenstrijken en het lijk gedekt is met een gekleurd doek, wordt het door vier bloedverwanten of vrienden, met het hoofd vooruit, naar het graf gedragen, waarbij een witte pajong boven het hoofd wordt gehouden en veelal ook het wierookvat, een paar jonge klappers en een gendi (aarden kruik voor drinkwater) worden meegenomen.

Een plechtige houding of uiterlijk vertoon van verdriet zal men bij deze gelegenheid echter niet ontwaren.

De voor het lijk bestemde grafkuil heeft op den bodem meestal nog een ietwat kortere en smallere kuil, waarin de doode wordt neergelegd in de richting Noord-Zuid, het hoofd ten Noorden, doch het aangezicht naar het Westen (de „Kiblat”) gekeerd.

Nadat in die positie het lijk met kleiballen is gesteund, wordt de kleinere kuil afgedekt met planken of bamboes, echter zoodanig, dat er eenige ruimte overblijft, waarbinnen de doode zich straks een weinig kan oprichten om te antwoorden op de vragen naar zijn geloof en zijn leven, welke de beide doodsengelen Nakir en Monkar hem zullen komen stellen.

Na een gebed wordt het graf met aarde gedicht en dáárop geplaatst — indien men deze althans heeft medegenomen — het wierookvat, de klappers, de gendi en de pajong, zoomede de te voren over het lijk gelegen hebbende bloemsnoeren. Zoowel hoofd- als voeteinde worden daarna voorzien van paaltjes, welke door hunne vorm symbolisch de sexe van den begravene aanduiden.

In het sterfhuis teruggekeerd, nemen allen deel aan een sedekah, waarbij steeds een kegel van rijst behoort te zijn die middendoor is gesneden en met de beide helften verkeerd tegen elkander geplaatst, waarmede men dan de plaats gehad hebbende scheiding wil aanduiden.

Een gelijke sedekah wordt gehouden op den 3den, 7den, 40en en 100en dag na het sterven, zoomede op de eerste en tweede verjaring (pendak sepisan en pendak pindo) en ten slotte op den 1000 en dag van het overlijden. Voor deze sedekahans moeten bij voorkeur spijzen en genotmiddelen worden opgediend, waarom de doode vóór zijn overlijden heeft gevraagd.

Behalve de vele hiervoren reeds opgesomde gelegenheden, waarbij een slametan gegeven wordt, zijn er ook nog andere, welke soms even regelmatig terugkeeren, doch niet overal even trouw worden opgevolgd, uitgezonderd dan die der godsdienstige feestdagen.

Zoo vinden offermaaltijden plaats in den 21en, 23en, 25en, 27en en 29en nacht der vastenmaand Ramadhan. De oorsprong van deze zoogenaamde heilige nachten (Lailat al Kadar) is te vinden in de bestaande onzekerheid omtrent de nacht waarin de openbaring op Mohamad zou zijn neergedaald. De meeste vermoedens vallen ter zake op den 21en en 23en nacht (malem salikoer en teloe-likoer) en deze worden dan ook met meer luister gevierd dan de andere, welke men echter zekerheidshalve mede in eere houdt.

Ik zal nu maar niet uitweiden over de slametans welke gegeven worden — echter klein en goedkoop en meestal in eigen kring of voor een heel enkele genoodigde — bij gelegenheid van naamsverandering, verhuizing, bevordering, aanvang eener reis, slagen voor een examen en dergelijke, doch alléén nog wijzen op die welke altijd plaats vinden bij het ontginnen eener nieuwe onderneming en het bouwen van een huis. In het laatste geval worden er zelfs twee gegeven: één voor den aanvang en één wanneer de woning onder de kap is.

Ook bij de algeheele beëindiging van de werkzaamheden past een sedekahan voor de arbeiders die er aan deelnamen en dit geldt niet alleen voor begin en eind van veldontginningen of huizenbouw, maar ook voor elke gewichtige en betrekkelijk langdurige taak, b.v. smids- en koperslagerswerk,

aanleg eener irrigatieleiding of het opwerpen van een dam, boring naar petroleum en van artesische putten, de maaltijd op een suikerfabriek en de pluk op een koffionderneming.

Het verdient in algemeenen zin aanbeveling om verzoeken tot het houden van een slametan bij dergelijke gelegenheden zooveel mogelijk in te willigen zoo zij van de zijde der arbeiders komen. Onthouden mag daarbij echter gerust worden dat de sociale of religieuze waarde van een offermaaltijd *niet* afhangt van het bedrag dat daaraan besteed is, ik zeg dit omdat de Inlander, in dit opzicht vooral, altijd geneigd is tot eene voor zijn beurs nadeelige overdrijving, welke meestal neerkomt op het maken van schuld.

Stipt in eere gehouden slametans zijn verder nog die op de zoogenaamde dagen der Rajagoeng, dat zijn: 27 Radjab of Hemelvaart van Moehamad; 1 Ramelan of Begin der Vasten; 1 Sjawal of Garebeg Poecasa (Arab = Idoe'l Fitr) welke dag wel eens abusievelijk de Javaansche nieuwjaarsdag (Lebaran) wordt genoemd, terwijl toch lebaran niets anders is dan „boebar” of „afgelopen”; 10 Dzoel-hidjah of Garebeg Besar (Arab = Idoe'l Korban); 10 Moeharam of het feest der Asjoera en 12 Rabingoe'l-Awal of Garebeg Moeloed (Arab = Mauloed).

WENKEN EN RAADGEVINGEN.

Behalve de vele reeds door de vorige hoofdstukken gevlochten wenken en raadgevingen, zijn er ook nog enkele en wel mijns inziens de allervoornaamste, welke ik liever in een bepaald daaraan gewijd hoofdstuk wil behandelen.

Niet alleen omdat zij alsdan beter tot hun recht kunnen komen en allicht meer de aandacht van den assistent weten vast te houden, maar ook omdat zij hopelijk daardoor vlugger diens belangstelling zullen opwekken.

*
**

Sla niet, vloek niet, scheld niet! Indien ik tien geboden voor den assistent moest schrijven, zouden dit de drie eerste zijn.

Over het slaan behoeft niet veel gezegd te worden, het is onteerend, zoowel voor dengene die de klappen geeft, als voor hem die ze ontvangt. En de gevolgen kunnen ontzettend ernstig wezen! Bewandel dus liever den wettigen weg indien de arbeider door handeling of nalatigheid daartoe aanleiding geeft, maar in ieder geval: beheersch U zelf onder alle omstandigheden.

Zelfbeheersching is — naast het betrachten van rechtvaardigheid — een der menschelijke eigenschappen welke den diepsten indruk op den Javaan maakt. Een op rustigen en beheerschten toon gegeven, rechtvaardige berisping, zal elke Javaan onderworpen aanvaarden en ter harte nemen. Ook eene op dezelfde kalme en besliste wijze gemaakte aan- of opmerking — al is die dan zijns inziens geheel of gedeeltelijk onverdiend — zal de Javaan zonder daartegenin te gaan aanvaarden, eenvoudig omdat hij onder den indruk komt van Uw beheerscht — en dáárdoor: beheerschend — optreden.

Vloeken en schelden, razen en tieren, doet hem daarentegen de schouders ophalen, vooral indien hij al wat langer omgaat met Europeanen. Behoort hij nog tot de nieuwelingen, dan maakt het hem „bingoeng” d.w.z. brengt hem in de war. Bij beiden echter — bij laukeh en bij singkeh — veroorzaakt ruw en onhebbelijk optreden *altijd* minachting en *op den duur* kweekt het nog veel meer haat dan wellicht een enkele driftige klap tengevolge zou hebben gehad.

Bovendien zit er nog een ander gevaar aan vast en wel dit: *onze* vloeken — behalve het door de Javanen onder elkaar belachelijk gemaakte en soms geïmiteerde g.v.d. — gaan uiteraard onbegrepen aan hem voorbij, maar juist omdat hij er niets van begrijpt, neemt hij ze veel ernstiger op en zoekt er eene veel grootere beleediging achter dan er maar bij mogelijkheid mede bedoeld zou kunnen zijn. Geldt dit het vloeken, bij schelden loopt de jonge assistent de kans dat hij, onbewust van de juiste beteekenis daarvan en daarbij soms slechts den mandoer napratend, woorden gebruikt, die eene zeer verstrekkende krenking tengevolge hebben en daardoor als het ware uitdagen tot een brutale repliek.

Vergeet nooit dat de mandoer of de hoofdmandoer —

schijnbaar ongestraft — hunne koelies de vuilste scheldwoorden en de gemeenste vloeken naar het hoofd kunnen gooien, terwijl zulks voor U, óók al zoudt gij het in veel mindere mate doen, toch ernstige gevolgen kan hebben. Van zijn landgenoot zal de Javaan dit alles desnoods nog verdragen, soms ook al omdat hij heel goed beseft dat de mandoer het slechts doet om den assistent te behagen en dezen een goeden indruk van zijn activiteit te geven. Van U verdraagt hij het echter niet, althans zeker niet zonder dat het kwaad bloed zet. Verbied echter ook Uwen mandoers liever het vloeken en het schelden, iets waarin deze — meestal in Uw bijzijn, doch zelden als zij met den arbeider alleen blijven — een bijzondere virtuositeit kunnen vertoonen.

Indien een Uwer mandoers — of al was het een Uwer oudere koelies — U na ontvangst van een bevel, op *gepaste* en *bescheiden* wijze attent maakt op iets wat zijns inziens daarin wellicht minder juist is, wordt dan niet dadelijk boos en valt niet driftig tegen hem uit, doch denkt eerst even na of er inderdaad niet iets in kan zijn hetwelk de opdracht welke gij geeft, óf niet, óf minder goed uitvoerbaar maakt.

Dit geval zou zich bijvoorbeeld kunnen voordoen indien gij last geeft tot het vellen van een grooten boom, die bij de arbeiders toevallig bekend staat als de woonplaats van geesten, waardoor dus volgens hen het kappen ongeluk moet aanbrengen en natuurlijk zijn er ook nog vele andere mogelijkheden denkbaar.

Gij kunt toch als vaststaand aannemen dat de menschen heel dociel Uwe, huns inziens onjuiste opdracht, zouden aangaarden en zonder tegenspraak zouden volbrengen, indien zij U niet genegen waren, door hunne tegenspraak willen zij dus trachten, mogelijke latere moeilijkheden voor U te voorkomen.

Elke order — vóór zij wordt gegeven — nauwkeurig afbakenen en zéér goed overdenken, is, *juist* om tegenspraak te voorkomen, een eisch welke zonder voorbehoud aan elken assistent kan en moet worden gesteld.

Weifelachtigheid in het geven van een bevel is fnuikend, omdat daardoor ook degene die het moet uitvoeren een gevoel van onzekerheid krijgt.

Breng niet dan in de alleruiterste noodzakelijkheid wijziging in eene eenmaal gegeven opdracht, doet gij het tòch, zorg er dan voor dat *niet* de *koelie* degene is die van deze wijziging nadeel ondervindt.

Geef elk bevel op rustige, overdachte en besliste manier! De minder ontwikkelde Javaan wil van nature graag geleid worden en zal die leiding ook volgen, indien hij voelt dat deze uitgaat van eene krachtige, zich zelf — en daardoor ook hem — beheerschende persoonlijkheid.

Onderhandel daarom *nooit* met een *koelie* of een mandoer over een order, welke gij eenmaal gegeven hebt, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen dat gij van te voren niet te rade zoudt mogen gaan met een *ervaringrijken* mandoer of hoofdmandoer, terwijl dit evenmin uitsluit dat gij *luisteren* kunt naar gepaste en bescheiden opmerkingen hunnerzijds daartegen.

Laat in den toon waarop gij een bevel geeft nooit aarzeling of zwakheid klinken en onthoudt U in de allereerste plaats van het geven van een bevel op de slappe manier van: „Och neem me niet kwalijk dat ik je wat opdraag”.

Beslistheid, zekerheid en overtuiging dat het zóó absoluut juist is in het optreden van dengene die de opdracht geeft, *moet* van grooten invloed zijn op de goede en correcte tenuitvoerlegging daarvan door hem die haar ontvangt.

Hebt gij eenmaal een order uitgevaardigd — en weet gij dat ze goed en uitvoerbaar is — wees dan onverbiddelijk in Uwen eisch van goede opvolging en treedt streng op ingeval U blijkt dat men dit niet doet, dan wel U tracht te bedriegen.

Blijf daarbij echter strikt rechtvaardig, volg precies den wettigen weg en de voorschriften en vergeet bij het geven van een standje nooit dat één correcte en krachtige aanspraak op den Inlandschen overtreder veel grooter indruk maakt dan duizend scheldwoorden.

Hebt gij eenmaal voor den arbeider een dag- of werктаak vastgesteld, breng dan daarin alléén verandering indien dit door de omstandigheden dringend wordt geboden, doch nooit zoodanig dat de taak zwaarder wordt. En zoo eenigszins mogelijk liefst niet op denzelfden dag!

Wees zoowel in het uitgeven als in het ontvangen van taakwerk strikt eerlijk en onpartijdig, contrôleer streng, maar tracht nimmer te beknibbelen op de eenmaal voor het verrichten van een bepaalde taak overeengekomen belooning.

Trek nooit iemand op de een of andere wijze vóór bij het opdragen van arbeid, in dier voege, dat gij het werk altijd zoo gelijkelijk mogelijk verdeelt onder Uwe arbeiders en niet éénzelfde koelie altijd, of heel dikwijls, éénzelfde onaangename of zware arbeid laat verrichten, terwijl anderen bijna doorlopend een aangename of lichte taak opgedragen krijgen. Ieder op zijn beurt het minder prettige en het minder gemakkelijke, zij eene opvatting, waaraan gij U zoo stipt mogelijk moet houden. Want het is ook hier weer het zuivere gevoel voor rechtvaardigheid — den Javaan zoo eigen — hetwelk den doorslag geeft in den goeden onderlingen omgang.

Wanneer gij ziet dat een koelie, die anders altijd goed arbeidt, plotseling zijn taak minder behoorlijk volbrengt, tracht dan uit te zoeken waaraan dit vermoedelijk moet worden toegeschreven. Lichamelijke indispositie, geestelijke depressie, huiselijke kwesties, ruzie met kornuiten of mandoers kunnen daarvan de oorzaak zijn. Berisp of straf hem dus niet direct, maar tracht hem te helpen bij het uit den weg ruimen zijner moeilijkheden, hij zal U daarvoor dankbaar wezen en dit daadwerkelijk in zijn arbeid toonen ook.

Bemerkt gij echter een *onverbeterlijken* luiwammes in Uw ploeg, dus iemand die ook door goede woorden en humane behandeling niet tot behoorlijken arbeid is te brengen, rapporteer dat dan onmiddellijk aan den Administrateur, mogelijk is er in een andere ploeg, onder een anderen mandoer nog iets van hem terecht te brengen en anders zal de manager wel weten wat hem te doen staat.

Probeer nooit om sarcastisch te wezen, tracht nooit een koelie op *onze* manier te hoonen, maak hem nooit op humoristische wijze belachelijk, dit zijn nu eenmaal drie dingen die géén, maar dan ook héélemaal geen vat ten goede op den Javaan hebben. Humor en sarcasme van *Uwen* kant zijn aan *hem* niet besteed, terwijl hoonen hem slechts prikkelt tot het geven van een onhebbelijk antwoord.

Hoewel dit alles *nooit* goed is, zoo kan het echter minder kwaad indien het gedaan wordt door iemand die bijzonder vlot de Javaansche taal spreekt en op eene niet al te kwetsende wijze weet te „sindir” wat een andere en vriendelijker vorm van ons „hoonen” is. Iets goeds bereikt ook zoó iemand er echter niet mede, óók niet al zou hij de taal volkomen beheerschen. Maar bijzonder verkeerd is het indien getracht wordt sarcastisch of humoristisch te zijn of te hoonen in het Maleisch, eene taal welke zich daartoe heelemaal niet leent. Hetgeen dan gezegd wordt, is ten slotte niets anders dan eene min of meer bespottelijke en veelal ook onbegrijpelijke vertaling van Hollandsche woorden in het Maleisch, het maakt op den aangesprokene géén indruk, doch den spreker in diens oog wél belachelijk.

Tot welke moeilijkheden misplaatste of verkeerd gebruikte woorden wel eens aanleiding kunnen geven, komt bijzonder duidelijk uit in het woordje „loe”. Als aanspraak in den omgang met ondergeschikte Chineezen is het volkomen op zijn plaats en het is ook héél goed toelaatbaar bij den *echten*, d.w.z. den te Batavia zelf of in de ommelanden daarvan geboren Bataviaan. Den Soendaees, Javaan of Madoerees klinkt de aanspraak „loe” echter zeer bepaald als eene beleediging in de ooren.

Gebruik dit woord dus niet, maar zeg „kowé” als gij Uw arbeiders aanspreekt.

De goede kenner van taal en volk zal echter ook dat woord niet gebruiken, doch den mindere steeds in den derden persoon bij diens eigen naam aanspreken. De Javaan vóóral apprecieert dit zeer en er ligt trouwens ook iets méér persoonlijks, iets méér vertrouwelijks in, indien men vraagt „*Apa Wongso*”

poenja pekerdjaän soedah siap?", dan wanneer men zegt: Apa kowé poenja pekerdjaän soedah siap?".

*
**

Straf rechtvaardig en wees niet haatdragend! Heeft de arbeider eenmaal zijn verdiende straf gekregen en volbracht, dan moet de kwestie ook uit wezen, dan mag niet telkens weer op die fout of op dat vergrijp worden teruggekomen, dan moet de werkman behandeld worden alsof er te voren niets gebeurd was. Hetgeen natuurlijk niet wil zeggen dat men nu ook geen scherp, doch voor hem onmerkbaar toezicht op den man zou mogen houden, ten einde te voorkomen dat hij in récidive vervalt.

Maar vooral: laat Uw straf rechtvaardig wezen! Want er is niets waar de Javaan zóó hoog tegen opziet en wat hij zóó goed weet te waardeeren als het betrachten van rechtvaardigheid. „Toewan jang adil” (rechtvaardige meester) is een praedicaat, terwille waarvan de Javaan heel wat fouten in den assistent, aan wien hij eenmaal dien bijnaam gaf, over het hoofd zal kunnen zien.

Streng, maar rechtvaardig is het allerbeste wat het werkvolk van U kan zeggen en een assistent van wien men dàt zegt, kan alles met zijn arbeiders bereiken. Zoo iemand kan doorlopend uitstekend werk eischen en het krijgen óók, zoo iemand behoeft nimmer gemaakte fouten goedig door de vingers te zien, zoo iemand zal men ook de scherpste contrôle niet ten kwade duiden, eenvoudig niet omdat men weet dat, wát er ook moge gebeuren, het eindoordeel toch altijd juist zal wezen en rechtvaardig.

Goedheid apprecieert de Javaan ten zeerste, goedigheid minacht hij echter als zwakheid en door de vingers zien van fouten is voor hem synoniem met domheid.

Regel dus altijd en overal Uw optreden naar deze, van de onze trouwens niet zoo heel ver afwijkende opvattingen van Uw werkvolk.

*
**

De Javaan is op zijn manier een bijzonder goed waarner, vooral van menschen en hunne gewoonten. Hij kent heel

gauw Uwe zwakke plekken en weet die dadelijk uit te buiten, zorg dus dat gij die of niet hebt, of ze niet aan hem vertoont.

Met één oogopslag ontwaart de Inlander of zijn chef een beschaafd man is, aan een enkel woord hoort hij of de assistent een goed mensch is en wees er van overtuigd, dat hij houding en optreden, werk en gedrag, zal regelen naar zijne bevinding.

Tracht elken nieuweling die in Uw ploeg komt, zoo goed en zoo gauw mogelijk te leeren kennen, door eene rustige observatie van zijne wijze van werken, optreden, antwoorden enz. Kent gij eenmaal de zuiver individueele eigenschappen van den man, dan kunt gij die inpassen in het raam van het algemeene volkskarakter en zal U dit te pas komen in den dagelijkschen omgang met hem.

Wellicht kan zoodanige observatie van *zijn* optreden tegen U, ook leiden tot eene herziening van *Uw* optreden tegen hem en dit te zekerder indien U daarbij blijken mocht, dat onervarenheid zijnerzijds en vooringenomenheid Uwerzijds oorzaak waren dat gij hem, als gevolg van eene aanvankelijk minder juiste beoordeeling, ook minder juist hebt behandeld.

Samboeng (Jav.) of Soembang (Soend.) is een heel aardig gebruik, dat echter dikwijls ontaardt in misbruik. Het betekent niets anders dan eene vrijwillige bijdrage — in geld of in natura — aan een feest waartoe men is uitgenoodigd („Kondangan” van „Oendang” of roepen).

Indien zoo'n feest wordt gegeven naar aanleiding van een huwelijk, geboorte of andere gewichtige aangelegenheid, dan is het „njamboeng” door degene die een uitnoodiging ontving, een heel gewoon volgen van de adat.

Het komt echter ook voor dat een hooger geplaatste een feest geeft, zonder dat daarvoor eene andere reden dan winzucht of geldnood bestaat. In zoo'n geval nu, wordt op de ondergeschikten heel dikwijls dwang uitgeoefend om zóó veel te „samboeng”, dat de gezamenlijke bijdragen ver de door den feestgever gemaakte kosten overtreffen. Op deze manier wordt eene aardige gewoonte — gebaseerd op het aloude „toeloeng-

tinoeloeng" of onderling hulpbetoon — gedegradeerd tot een heel leelijk misbruik, zoodat eenig toezicht op deze materie dus zeker gewenscht is.

Het verdient aanbeveling, wanneer een zijner ondergeschikten — mèt gegronde aanleiding natuurlijk — een feestje geeft, dat de assistent alsdan van zijne belangstelling doet blijken door een oogenblik in het huis van den feestgever te vertoeven, waarbij hij dezen dan een gepast bedrag kan overhandigen, met de bijvoeging dat dit zijn „samboengan" is. Een en ander zal ten allen tijde en door een ieder hoogelijk gewaardeerd worden en indien men daarbij gebruik maakt van het aangeboden kopje thee met koekje, dan is dit dubbel het geval. Zoo gevoelig als de Javaan is voor een hard woord, even zoo gevoelig is hij ook voor een vriendelijke attentie.

Mocht aan het feest een tandakpartij zijn verbonden en volgt de feestgever daarbij de adat, dan zal de dansvrouw haar slendang ook aanbieden aan den assistent, in zoo'n geval geeft men haar een zeker bedrag en vraagt haar om maar liever te „soewara joedo". Zij zal dan naast Uw stoel op den grond gaan zitten, een kort liedje zingen (nembang) en daarna weer gewoon doorgaan met dansen.

Tandak in 's hemelsnaam nooit mede, tenzij gij absoluut zeker weet dat gij deze zeer moeilijke kunst minstens even goed beheerscht als de andere aanwezigen, gij zoudt U anders slechts bespottelijk maken.

Nog een kleine opmerking! Al ware het alleen maar om daarmee een goed voorbeeld te geven, dan nóg doet men beter met op een Inlandsch feest de aangeboden geestrijke dranken te weigeren en om een kop thee of iets anders te vragen.

*
**

Min of meer behorende bij het „samboeng", is het bezorgen van de „brekat" door den feestgever ten huize van degenen die iets bijdroegen, zoomede aan de woning van den chef. „Brekat" is een deel van de feestmaaltijd: een weinig gekookte rijst, wat sambal, een stukje vleesch, kortom een heel klein deel van al wat op de tafel kwam. Soms — en vooral bij den

Westerling — wordt de „brekat” in natura gebracht, zoodat men er dan zelf een en ander van kan doen klaarmaken.

„Brekat” is geen geschenk dat met eene bepaalde bedoeling gegeven wordt — b.v. om zich zelf te bevoordeelen op de een of andere wijze — doch niets anders dan een uitvloeisel van de aloude adat. Deelnemers aan het feest dragen de „brekat” zelf mede naar huis voor vrouw en kinderen, bij de anderen wordt het bezorgd.

Indien gij de zekerheid hebt dat hetgeen men U brengt, ook werkelijk „brekat” is — het oordeel daarover kunt gij U heusch gauw genoeg eigen maken — neem het dan met een paar vriendelijke woorden in ontvangst. Maak een ruwe schatting van de geldswaarde welke de „brekat” vertegenwoordigt en geef ongeveer dat bedrag als fooitje aan dengene die U de „brekat” thuisbracht, hetgeen bij den hoogergeplaatste bijna altijd gebeurt door een familielid van den feestgever.

Over de „brekat” is door den altijd mede aanzittenden godsdienstvoorganger de zegen uitgesproken, het zal U dus geen kwaad doen er een weinig van te eten. Ook tegenover de eigen bedienden is het juister indien men zijne waardeering over de betoonde attentie op die wijze uit, zij het dan ook dat men niets anders er van gebruikt dan een hapje droge rijst of een vrucht en de rest aan het personeel overlaat.

Het uitleenen van geld of het geven van de gelegenheid om schulden te maken in de kedeh, moet in het algemeen zeer beslist worden ontraden. Eveneens het geven uit eigen zak van cadeautjes of van gelden, boven het vastgestelde tractement, aan den mandoer of den hoofdmandoer. Deze toch vermogen door hunne mentaliteit daarin niets anders te zien dan zwakheid Uwerzijds en een streven om hun te vriend te houden, terwijl wellicht *Uw* gedachtengang daarbij juist was: eene extra belooning voor bijzonder goede plichts-
vervulling.

Het schijnt nog hier en daar voor te komen dat de Hoofd-mandoer of de mandoer in de kedeh borg staat voor hetgeen de koelie daar wenscht te koopen en wel in den volgenden vorm. De mandoer geeft den koelie een bon af, voorzien van zijne handteekening, waarop voorkomt de naam en het gevraagde bedrag; hierop ontvangt de arbeider dan van den kedehhouder hetgeen hij noodig heeft, terwijl de mandoer op zich neemt voor de afrekening te zorgen. Waar het uitgesloten moet worden geacht dat de borgsteller zoo iets zou doen zonder er eene remuneratie voor te ontvangen, daar maakt dit deze handelwijze op zichzelf al zeer ongewenscht, maar anderzijds bevordert zij ook op onjuiste wijze de toch al den Javaan zoo sterk eigene koop- spil- en snoeplust en heeft zij bovendien tengevolge dat de koelie op den betaaldag zoo goed als geene contanten in handen krijgt.

Dit laatste — en het dubbelen hetwelk hetzelfde resultaat kan hebben — wekt niet alleen ontevredenheid op bij den betrokkene, maar het vormt ook een der gevaarlijkste aanleidingen tot het plegen van diefstal.

Gewaarschuwd moet verder nog worden tegen het in pand nemen van goederen of voorwerpen door den kedehhouder, als waarborg voor het behoorlijk betalen der aangegane geldleeningen of der op crediet gekochte goederen. Door deze handeling toch komt men in strijd met het wettig monopolie der Gouvernementspandhuizen — althans indien het bedragen van f 100.— en daar beneden betreft — zoodat eene strafrechterlijke vervolging mogelijk is.

Behalve voor dit in pand nemen, moet ook nog gewaarschuwd worden tegen zoogenaamd *fictieve* bons, waarop de afgifte van goederen tot een bepaalde hoeveelheid wordt gevraagd, maar waarop in werkelijkheid geld — en dan natuurlijk tot een lager waardebedrag — wordt verstrekt. Vooral op dagen dat gedubbeld wordt, is de mogelijkheid hiervan zeer groot en daarom blijft eene regelmatig terugkeerende contrôle op de kedeh, met scherp toezicht op boeken en bons, ten zeerste gewenscht.

In het belang van den Javaanschen arbeider — die in doorsnee nu eenmaal van sparen geen begrip heeft, en er

anders toch weinig lust toe gevoelt — verdient het ook aanbeveling zoo goed mogelijk toezicht te houden op het aangaan van schulden onder elkaar, waarbij dan echter nooit de indruk mag worden gewekt dat een en ander louter bemoeizucht in stede van welgemeende belangstelling zou wezen.

Het vragen van heele of halve vrije dagen — of soms ook van enkele uren — vormt zeer dikwijls een moeilijke puzzle voor den assistent die te oordeelen heeft over de meerdere of mindere noodzakelijkheid der toekenning daarvan. De oplossing van deze puzzle wordt nog lastiger indien voor bepaalde gelegenheden ook bepaalde dagen zijn vastgesteld, bijvoorbeeld de betalingsdag voor het houden van eene besnijdenis of het sluiten van een huwelijk, gelijk hier en daar nog het geval is.

Dit vaststellen van zoo'n dag is op zich zelf reeds verkeerdt, want geheel in strijd met de adat, die immers den Javaan, voor alles wat hij in het leven aan belangrijks gaat ondernemen, eerst naar een goeden dag (*hari baik*) doet zoeken met behulp van „*primbon*” en „*pétangan*”, dat zijn: reeds eeuwen bestaande woord- en cijferformules, (zie hieromtrent ook het Hoofdstuk „*zeden en gebruiken*”).

Is nu op de onderneming bepaald dat een huwelijk alleen gesloten mag worden op den 1en of den 16en der maand en heeft de trouwlustige als „goeden” dag, de „*Selasa Kliwon*” gevonden, vallende op den 13en, dan zal dit allicht aanleiding kunnen geven tot een conflict. In zoo'n geval kan beter voldaan worden aan het verzoek van den vrager om verlof op den 13en, met de bepaling er bij dat dezen dag op den 1en of den 16en moet worden ingehaald. Indien dit althans dringend noodig wordt geoordeeld, hetgeen echter wel niet het geval zal zijn, omdat een huwelijk nu juist geen veelvuldig voorkomende reden tot vrij vragen is.

Op de meeste ondernemingen bestaat eene vaste regeling voor het verleenen van extra vrije dagen of vrije uren bij bepaalde gelegenheden, verder heeft ook de Regeering in de

Koelieordonnantie te dien opzichte meerdere voorschriften gegeven.

Zorg daarom volkomen op de hoogte te wezen van alle bepalingen — hetzij deze uitgaan van de onderneming, hetzij zij in de koelieordonnantie of elders voorkomen — waarin de rechten en de plichten van werkgever en werknemer wederkeerig worden vastgelegd. Handhaaf deze voorschriften strikt, vooral in gevallen als zwangerschap, menstruatie, ziekte enz. en wees overigens zoo plooibaar mogelijk indien gij meent dat er werkelijk een zeer gegronde aanleiding bestaat om heele, of gedeelten van dagen vrij te geven, zoodra daarom wordt gevraagd.

*
**

Het komt slechts zelden voor dat de Inlandsche kantoor-employé, fabrieks- of veldarbeider tijd en gelegenheid vragen om de verplichte „salaat” (gebed) te kunnen verrichten. De assistent weigere dit echter nimmer, *echt* religieus gevoel siert een ieder, en de werkelijk geloovige is een goed mensch.

De volgende wenken mogen daarvoor worden gegeven.

De veldarbeiders hebben de geheele vrije ruimte om zich heen om te bidden, mits zij het aangezicht maar naar het Westen kunnen wenden, en eenig water in de buurt hebben voor de „Taharah” (ritueele reiniging).

Den fabrieksarbeider of kantoorbedienden kan een rustig, en ten opzichte van de „kiblat” gunstig gelegen plekje worden aangewezen, bijvoorbeeld een met gordijnen, bamboewand of planken afgeschut hoekje waarin een bidmatje en water aanwezig zijn.

Waar behalve de „Loehoer”, *alle* verplichte gebedstijdstippen *buiten* de normale arbeidsuren vallen, daar zal tegen het verrichten daarvan zeker geen bezwaar kunnen bestaan en dit te minder nu het moment daarvoor (Loehoer = 12 uur des middags) meestal samenvalt met den gewonen rusttijd van den werkman.

Mijne jarenlange ondervinding ten deze zegt — en dit is als waarschuwing bedoeld — dat vele arbeiders de „salaat loehoer” wenschen te verrichten, zoodra zij zien dat een

hunner daarmede begint. Het is dan echter meer een soort schaamtegevoel — een op godsdienstig gebied niet minder willen zijn dan een der kornuiten — hetwelk tot deze religieuse opleving leidt. De assistent verwondere zich daarover dus niet en verzette er zich nog minder tegen. Meestal zal reeds na korten tijd de ambitie zóó aanmerkelijk verminderen, dat slechts heel enkele der plichtmatige bidders overblijven.

Onderzoek alle redelijke klachten, welke door den arbeider bij U worden ingebracht, nauwkeurig en onpartijdig. Begin in ieder geval met er kalm naar te luisteren, ook al zoudt gij dadelijk er van overtuigd wezen dat zij ongemotiveerd of overdreven zijn. Weet de Javaan eenmaal dat hij zich met een *gegronde* klacht bij zijn assistent veilig kan voelen en een *ongegronde* klacht pas wordt afgewezen na gehouden onderzoek, dan zal hij zich vol vertrouwen tot U wenden — dikwijls ook met huiselijke aangelegenheden — en ontstaat al heel spoedig de juiste en goede verhouding.

Dit geldt vooral klachten over de uitbetaling van loonen! Geef den arbeider, indien hij daarom vraagt, alle noodige inlichtingen over eventueele inhoudingen, over den stand van zijn schuld en dergelijke ook al zou hij, door het hem voorhouden van de officieele lijst, daarmede reeds volkomen bekend geacht kunnen worden.

Dat te ver doorgedreven toegevendheid ook hier verkeerd is, behoeft wel niet gezegd te worden, maar de zijn werkvolk kennende assistent zal daarbij al spoedig den gulden middenweg weten te vinden. Schijnt de klacht redelijk, onderzoek haar grondig, blijkt zij juist, kom daaraan op onpartijdige wijze tegemoet.

Respecteer *elke* koelievrouw op de onderneming, getrouwd of niet: *als vrouw* en behandel haar precies op dezelfde wijze als den mannelijken arbeider. Maak geen gekheid met haar, scherts niet met haar, houdt geen praatjes

met haar — al of niet in bijzijn van anderen — dat doet gij immers met den mannelijken koelie ook niet!

Geef U nooit af met vrouwen van de onderneming, haal deze nimmer in Uw huis!

Er is niets zoo goed om den assistent bij de geheele koeliebevolking in opspraak te brengen, niets zoo goed ook om hem het onmisbare zedelijke overwicht op het werkvolk te doen verliezen, als juist dit zich afgeven met vrouwen. En er is ook géén onderwerp waarover in de koelieverblijven met zóóveel graagte wordt geschertst en waarop zóóveel glossen worden gemaakt — altijd ten Uwen nadeele — als juist op de verhouding tusschen een assistent en een koelievrouw, zij moge dan behooren tot de vrije werklieden of de onder contract arbeidenden, zij moge dan gehuwd of niet gehuwd zijn of samenleven met een anderen koelie.

Vermijd ten deze ook zelfs den schijn!

Houdt bijvoorbeeld geen pondok-inspecties als de mannen op het werk zijn, laat U daarbij steeds vergezellen door den waker of een mandoer en ga niet alleen de kamers binnen, kom nimmer ongewaarschuwd op de wasch- en mandiplaatsen, kijk een vrouw niet op onbescheiden wijze áán of ná, het geeft allemaal maar aanleiding tot praatjes, die vermeden kunnen worden bij een correct optreden en eene vormelijke houding Uwerzijds.

Tracht de taal van het volk waarmede gij dagelijks omgaat, zoo goed mogelijk te leeren spreken en zorg in ieder geval daarvan zooveel te leeren verstaan en begrijpen, dat gij een juist oordeel kunt vellen over hetgeen de mandoer met de koelies bespreekt, of dezen in Uw bijzijn toevoegt.

Er bestaat in dit opzicht veel verschil van meening, enkelen vinden het spreken der landstalen ongewenscht, sommigen zeggen dat het onnoodig en zelfs verkeerd is, anderen daarentegen achten zulks absoluut noodzakelijk. Ik behoor op grond van jarenlange ondervinding tot de laatsten en dit nog te meer waar ik weet dat het ter Oostkust van

Sumatra gebezigde Maleisch zeer sterk afwijkt van het Maleische taaleigen hetwelk algemeen op Java wordt gebruikt. Kennen de meeste uit de binnenlanden afkomstige Javaansche en Soendaneesche koelies al niet eens dit laatste Maleisch — en zóó al, dan toch onvolkomen — hoe onjuist is het dan niet om een idioom te spreken waarvan zij de meeste woorden nooit gehoord hebben. Al kan worden toegegeven dat de arbeider dit Oostkust-Maleisch gauw genoeg aanleert, toch is en blijft het beter voor de onderlinge verhouding indien de assistent de eigen taal van zijn werkvolk kent.

Taal is macht zeggen wij zelf en waarom zou dit dan ter Oostkust niet het geval wezen? Néén, taal is niet alleen macht, de kennis daarvan geeft den assistent eenerzijds ook het onmisbare zelfvertrouwen, terwijl hij er anderzijds veel gemakkelijker het vertrouwen van zijn werkvolk door zal winnen.

De hier en daar geuite meening dat het zoo moeilijk is om twee talen te leeren kan ik niet beamen. In de eerste plaats is het aanleeren van Javaansch (c.q. Soendaneesch) en Maleisch volstrekt niet zoo lastig, omdat het daarmede te bestrijken gebied aanvankelijk niet verder behoeft te reiken dan het terrein van den eigen arbeid, maar bovendien bewijst de geëmployeerde in de Java-cultures, waar de eisch van taalkennis streng is en doorgevoerd wordt óók, toch wel degelijk dat die moeilijkheden niet zoo groot kunnen zijn.

Ik heb mij hooren tegenwerpen dat de Javaan niets zal loslaten indien hij weet dat de assistent zijn taal volkomen beheerscht, juist het tegendeel is wáár! Indien de werkman iets „los te laten” heeft — wat *feitelijk*, en zeker in een goed geregeld en gecontroleerd arbeidsmilieu niet *mag* voorkomen — dan zal hij zich juist met veel meer vertrouwen tot een chef wenden die zijn taal kent, omdat hij *weet* alsdan door dezen niet te zullen worden misverstaan.

Vrij algemeen wordt beweerd dat de kennis der volkstaal niet noodig is, omdat de assistent zijne bevelen toch niet rechtstreeks aan het werkvolk mag geven, maar dit steeds moet doen door tusschenkomst van den mandoer. In dit

laatste zit een juiste praemisse en wel: het hooghouden van des mandoers overwicht op de arbeiders máár..... lang niet elke mandoer is goed en betrouwbaar. Maakt alleen reeds deze mogelijkheid het al zeer gewenscht dat de assistent kan beoordeelen in welke bewoordingen en met welke intonatie de mandoer de gegeven bevelen aan de arbeiders overbrengt, daarnaast kan het ook meermalen noodig zijn dat de assistent zijn bevelen of zijne opmerkingen zèlf geeft b.v. in geval van des mandoers absentie of van diens eventueel reeds gebleken mindere betrouwbaarheid. En dan is grondige taalkennis toch zeker wel een te waardeeren bezit!

Wees voortdurend met Uw volle gedachte, met geheel Uw plichtsbesef en al Uwten arbeidslust bij Uw werk, zoo ergens het bekende spreekwoord: „goed voorbeeld, doet goed volgen” geheel en al juist moet worden genoemd, dan is het zeker in dit land en bij dit volk.

Gezond verstand en menschelijk gevoel zullen U weten te behoeden tegen overdrijving in deze, gij moet dan ook niet naar fouten gaan *speuren*, néén, gij moet ze *zien*, bijna nog vóór zij gemaakt worden. Niet repressief zij Uw optreden, tenzij dit absoluut onvermijdelijk mocht zijn, doch zoo-veel en zoo goed mogelijk preventief. Ook hier is het spreekwoord dat voorkomen beter is dan genezen op zijn plaats.

Wees vóór alles *practisch*, want het is beter de wel eens harde, maar altijd wijze lessen der practijk te volgen, dan beziel met een vasten wil om Uw werk goed te doen toe te geven aan vage theorieën.

En als gij twijfelt — wat zeker bij den jongeren en nog weinig geroutineerden assistent dikwijls zal voorkomen — raadpleeg dan anderen en ouderen, dit toch heeft nog nooit iemand kwaad gedaan.
